

ISSN 2559-0337

№2(6)/2023

BULLETIN

OF THE AMANZHOLOV UNIVERSITY

AMANZHOLOV

UNIVERSITY

SERIES OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SCIENCES

ISSN 2559-0337

АМАНЖОЛОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

АМАНЖОЛОВ
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN

OF THE AMANZHOLOV
UNIVERSITY

ПСИХОЛОГИЯ-ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАР сериясы

Серия ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК

Series OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SCIENCES

№2(6)/2023

2022 жылдан бастап шығады

Издается с 2022 года

Founded in 2022

Жылына 4 рет шығады

Выходит 4 раза в год

Published 4 times a year

Өскемен, 2023

Усть-Каменогорск, 2023

Oskemen, 2023

**АМАНЖОЛОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
«ПСИХОЛОГИЯ-ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ СЕРИЯСЫ» №2**

**19.03.2021 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация
министрлігінде тіркелген**

Куәлік №KZ23VPY00033662

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады (наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

Бас редактор:

Русанов Василий Викторович,

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің п.ғ.д., мәдениет, спорт және алғашқы әскери дайындық кафедрасының профессоры

Редактордың орынбасары:

Куленова Гульнара Борисовна,

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің медицина ғылымдарының кандидаты, педагогика Жоғары мектебінің деканы

Жауапты хатшы:

Барбанова Елена Ивановна,

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің п.ғ.к., қауымдастырылған профессоры
e-mail: vestnik_pp@vku.edu.kz

Редакциялық алқа

Завалко Надежда Александровна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің педагогика ғылымдарының докторы, профессор

Игибаева Айнагуль Курмашевна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің педагогика ғылымдарының докторы, профессор

Ровнякова Ирина Владимировна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Сахариева Светлана Геннадьевна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Нургалиева Сания Айдархановна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Ауренова Мадина Даулетхановна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің психология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Стельмах Светлана Александровна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің психология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Касентаева Карлыгаи Уразбековна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Кукина Юлия Евгеньевна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің қауымдастырылған профессоры

Психология-педагогика ғылымдарының сериясы: педагогика ғылымының тарихы, заманауи білім беру әдістемесі, мамандарды кәсіби даярлаудың психологиялық-педагогикалық мәселелері, психологиялық-педагогикалық зерттеулер, электрондық оқыту және қашықтықтан білім беру, салыстырмалы білім беру, білім беру менеджменті, ЖОО-ның инновациялық дамуы, инклюзивті білім беру.

Жоба менеджері: Шарапиева Гульнур
Телефон: +7 702 845 5726
E-mail: naukavkgu@mail.ru
Компьютерде беттеген: Торегужинова Гүлім

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан
Университетінің «Берел» баспа үйі
070002, Өскемен қаласы, Қазақстан
30 Гвардиялық дивизия к., 42

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

К.Ж. Атыманова, К.А. Байтикова ОЙЫН ӘРЕКЕТІНІҢ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ МЕН ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕРІ.....	4
A.I. Garber, N.V. Polyvyannaya INTERCONNECTION OF CHRONIC STRESS, FATIGUE AND LIFE QUALITY OF ADULT PATIENTS WITH SPECIFIC CHRONIC DISEASES: PILOT STUDY.....	15
Т.Ф. Гродина ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕТОДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ.....	23
V.N. Kosheleva, D.M. Yessimkhanova COPING STRATEGIES AND PROFESSIONAL RESPONSIBILITIES: ADDRESSING THE PSYCHOLOGICAL CHALLENGES OF EMERGENCY RESPONDERS.....	38
O.V. Kulikova, A.I. Garber, I.K. Amanova, A.I. Nuyakshev ASPECTS OF MENTAL HEALTH PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES MELLITUS.....	45
Ж.М. Омарова СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЭКСПЕРТНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПОТЕРПЕВШИХ ПО ДЕЛАМ ПРОТИВ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ: СПОРНЫЕ МОМЕНТЫ И ВОПРОСЫ.....	53
К.А. Синкевич, Б.Ш. Баймухамбетова МЕТОД СЕНСОРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ЛОГОПЕДИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ С ДОШКОЛЬНИКАМИ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ.....	63

К.Ж. Атыманова*¹, К.А. Байтикова²

¹С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан

²ШҚО білім басқармасы Өскемен қаласы бойынша білім бөлімінің №106

«Қарлығаш» балабақша-бөбекжайы КМҚК, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: kargash7@mail.ru

ОЙЫН ӘРЕКЕТІНІҢ МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ МЕН ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕРІ

Андатпа. Мақалада өсіп келе жатқан баланың келешек өмірінде маңызы зор тұлғалық қасиеттер мен қабілеттердің барлығы ең алдымен ойын әрекетінде қалыптасып, әрі қарай дамитындығы маңызды мәселелердің бірі ретінде қарастырылады. Соған сәйкес, бүгінгі таңда мекетепке дейінгі ұйымдар тәжірибесі мен заманауи бала дамуы жағдайында ойын әрекетінің бастапқы мағынасы мен маңыздылығының жоғалуы жиі кездесетіндігі ескеріледі. Кейбір педагог мамандар ойын әрекетін жаңа білік пен дағдыларды қалыптастырушы дидактикалық құрал ретінде ғана қарастырып, оның ең маңызды қызметі, яғни өсіп келе жатқан баланың психикалық дамуының қозғаушы механизмі, қажетсіну-мотивациялық саласын, еріктілікті қалыптастырушы құрал екендігін негізге алмайтындығы жайында айтылады.

Зерттеу мақсаты: балалардың өздерін қоршаған ересектердің іс-әрекетін, олардың арасындағы қарым-қатынас үлгісін жаңғырта отырып, барлық психикалық және тұлғалық қасиеттерінің дамып, қалыптасуына ықпалдық етуші ойындарды теориялық негіздеу, анықтау.

Зерттеудің әдіснамасы: ойынды баланың мінез-құлқын реттеп, Л.С. Выготский айтқандай, оның «мінез-құлқының еріктілік сипатына ауысуының негізгі мектебі» болып табылатындығына сүйене отырып, төрт деңгейге бөлу негізінде қарастыру арқылы ойындарды баланың психикалық дамуы мен тұлғалық қалыптасуына ықпалын анықтап, реттеу, құрастыру және оны іс-әрекет барысында қолдану мақаланың жаңалығы болып табылады.

Зерттеу нәтижелері: ойын әрекетінің теориялық негізін тәжірибе барысында қолданылған ойындардың нәтижесімен салыстыру, талдау арқылы ойын әрекетінің әр деңгейінің баланың психикалық дамуына қосатын өз үлесінің бар екендігі, баланың ойын ережесіне өз еркімен бағына отырып, әрбір іс-әрекетін саналы түрде жүзеге асыратындығы, ойын болса да қойған мақсатына жетуге үйренетіндігі дәлелденді.

Түйін сөздер: ойын әрекеті, психикалық үрдістер, мінез-құлық, тұлғалық даму, қарым-қатынас.

К.Ж. Атыманова*¹, К.А. Байтикова²

¹ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

² КГКП «детский сад-ясли №106 «Қарлығаш» отдела образования по городу
Усть-Каменогорск управления образования ВКО, Казахстан
e-mail: kargash7@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ИГРЫ НА ПСИХИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И ЛИЧНОСТНОЕ ФОРМИРОВАНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В статье в качестве одной из важнейших проблем рассматривается вопрос о формировании и дальнейшем развитии в игровой деятельности жизненно важных личностных качеств и способностей ребенка дошкольного возраста. В соответствии с этим делается акцент на современной ситуации развития детей, когда в практике дошкольных организаций игровая деятельность часто утрачивает свой первоначальный смысл и свое значение. Ряд педагогов рассматривают значение игры как исключительно дидактическое средство, формирующее определенные умения и навыки, тем самым упуская ее основные функции, в качестве движущего механизма психического развития, средства формирующего потребностно-мотивационную и эмоционально-волевую сферы ребенка.

Цель исследования: определение и теоретическое обоснование игр, способствующих развитию и формированию психических свойств, личностных качеств детей через воспроизведение образцов поведения окружающих взрослых.

Методология исследования: новизной статьи является определение, упорядочение, составление и применение на практике игр, через выявление уровня их воздействия на психическое развитие и личностное формирование ребенка на основе распределения игровой деятельности по 4 уровням, с опорой на высказывание Л.С. Выготского об игре как о «школе произвольного поведения дошкольника».

Результаты исследования: сравнение теоретических основ игровой деятельности с результатами применения их на практике, доказательство на основе анализа вклада каждого уровня игровой деятельности в психическое развитие ребенка, также роли произвольного и осознанного соблюдения правил игры в обучении достижению поставленной цели.

Ключевые слова: игровая деятельность, психические процессы, поведение, личностное формирование, общение.

K.Zh. Atymanova*¹, K.A. Baitikova²

¹EKU named after S.Amanzholov, Oskemen, Kazakhstan.

² Education department of East Kazakhstan region kindergarten №106 “Karlygash”
PUC, Oskemen, Kazakhstan. e-mail: kargash7@mail.ru

THE INFLUENCE OF PLAY ACTIVITY ON THE MENTAL DEVELOPMENT AND PERSONALITY FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article considers as one of the most important issues the fact that all personal qualities and abilities that are of great importance in the later life of a growing child are formed and developed primarily in play activities. Accordingly, today we take into account the fact that in the conditions of the experience of preschool organizations and the development of a modern child, there is often a loss of the original meaning and significance of play activities. It is noted that some teachers consider play activity only as a didactic tool that forms new skills and abilities, without taking as a basis that it is the most important function, that is, the driving mechanism of the mental development of a growing child, forming the necessary motivational and motivational sphere.

The purpose of the study: theoretical justification, identification of games that contribute to the development and formation of all mental and personal qualities of children, reproducing the behavior of adults around them, a model of relationships between them.

Research methodology: considering the game on the basis of four levels of regulation of the child's behavior, based on the fact that, as L.S. Vygotsky said, this is "the main school of transition of his behavior to a strong-willed character", which determines the influence of games on the child's behavior. mental development and formation of the child's personality. Research *results*: by comparing, analyzing the theoretical basis of gaming activity with the results of games used during practice, it is proved that each level of gaming activity has its contribution to the mental development of the child, that the child, voluntarily obeying the rules of the game, consciously carries out each of his activities, learns to achieve the goal, even if the game.

Keywords: playing activity, mental processes, behavior, personality traits, relationship.

ҚІРІСПЕ

Мектепке дейінгі балалық шақ – адам өмірінің ерекше кезеңі. Себебі бала тұлғасы бұл кезеңде жан-жақты әрі ерекше жоғары қарқынмен дамиды. Әсіресе, ішкі психикалық өмірі мен мінез-құлықтың ішкі реттелуінің пайда болатындығын және баланың ішкі жан дүниесі қиялынан, ерікті мінез-құлқынан, бастамшылдық танытуынан, өз құрдастарымен және үлкендермен де қарым-қатынасынан көрініс таба бастайды. Яғни қоршаған орта өсіп келе жатқан баланы үнемі өзгеріске ұшыратып отырады және одан да сол өзгеріске байланысты жаңа қатынастарды, жаңа рөлді, әрекет түрлерін, білік, дағдыларды

талап етеді. Адам баласы үнемі, өмірінің әр кезеңінде түрлі әлеуметтік ортада өмір сүріп, әрекет етіп, өз жас ерекшелігіне сәйкес әлеуметтік дағдыларды уақытында меңгеруі маңызды. Мектеп жасына дейінгі балалардың сезімдері мен эмоцияларын дамыту, қамқорлық таныта білу, өзара қарым-қатынас орната білу, командада жұмыс істеу, бастамшылдығы мен дербестігін дамыту сияқты жетекші әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларды дамытудың маңыздылығы мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартының тәрбие мен оқытудың мазмұнына қойылатын негізгі талаптарының қатарынан орын алуынан да айқын көрінеді [1].

Аталмыш өсіп келе жатқан баланың келешек өмірінде маңызы зор тұлғалық қасиеттер мен қабілеттердің барлығы ең алдымен ойын әрекетінде туындап, әрі қарай дамитындығы белгілі. Ойындарда балалар өздерін қоршаған ересектердің іс-әрекетін, олардың арасындағы қарым-қатынас үлгісін жаңғырта отырып, барлық психикалық және тұлғалық қасиеттерінің дамып, қалыптасуына ықпалдық етеді. Психикалық үдерістердің ең қарапайымынан бастап, ең күрделісіне дейін еріктілік қасиетіне ие бола бастайды. Өйткені бала берілген рөлді сомдап, ойын ережесіне бағына отырып, өзінің барлық бір сәттілік, екпінді әрекеттерін бір міндетпен бағындырып үйренеді және де бұл үдеріс саналы, әрі ерікті түрде жүзеге асып жатады. Ойын барысында алмастыратын әртүрлі объектілермен әрекет ету, баланың біртіндеп ішкі психикалық жазықтықта әрекет етіп үйренуіне, бейнелер мен идеялар тұрғысынан ойлауға көшуіне ықпал етсе, ойында әртүрлі рөлдерді орындай отырып, түрлі көзқарастарды қабылдауға, бір объектіні әртүрлі қырынан көре білуге, басқалардың көзқарасын түсініп, басқалардың қалауы мен әрекетін ескере білуге, өз көзқарасын қорғауға, басқа балалармен бірлескен жоспар құрып, бірлесе жүзеге асыра білуге үйренуі сияқты әлеуметтік маңызы зор дағдылардың дамып, қалыптасуына орасан зор дамытушы әсер етеді [2; 159б.].

ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ

Ойын әрекетінің ерекшеліктерін және оның мектепке дейінгі жастағы балалардың дамып, қалыптасуына тигізер әсерін зерттеумен айналысқан атақты психологтер Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, А.В. Запорожец және педагогтер Р.И. Жуковская, Д.В. Менжерицкая, Н.Я. Михайленко өз еңбектерінде ойындарды мектеп жасына дейінгі баланың қоғамдық санасы мен психикалық дамуының ең маңызды көзі ретінде анықтайды [3].

Заманауи педагогика ойынды мектеп жасына дейінгі баланың жетекші іс-әрекеті ретінде қарастырады және де ойынның жетекші позициясын келесі фактілермен анықтайды:

- ойында баланың негізгі қажеттіліктерінің қанағаттандырылуы;
- ойын барысында басқа қызметтер мен дағдылардың пайда болуы мен дамуы;
- баланың жалпы психикалық дамуына қолайлылығы [4].

Бірақ, өкінішке орай, бүгінгі таңда мектепке дейінгі ұйымдар тәжірибесі мен заманауи бала дамуы жағдайында ойын әрекетінің бастапқы мағынасы мен маңыздылығын жоғалтуы жиі кездесуде. Кейбір педагог мамандар ойын әрекетін

жаңа білік пен дағдыларды қалыптастырушы дидактикалық құрал ретінде ғана қарастырып, оның ең маңызды қызметі, яғни өсіп келе жатқан баланың психикалық дамуының қозғаушы механизмі, қажетсіну-мотивациялық саласын, еріктілікті қалыптастырушы құрал екендігі ескерілмей қалып жатады.

ӘДІСНАМА

Мектепке дейінгі білім беру саласындағы көп жылдық еңбек тәжірибесі әртүрлі жас ерекшелік топтардағы балалардың ойынына бақылау жүргізіп, нәтижесінде ойын әрекетінің дамуын жалпы төрт деңгейге бөліп қарастыруға мүмкіндік берді:

Ойын мазмұны қарапайым, күнделікті өмірде қайталанатын әрекеттерден тұрады. Балалардың рөлдері әрекеттер сипатымен ғана анықталады. Олар жалғыз немесе қатар ойнайды. Ойын қысқа мерзімді.

Ойын мазмұны заттар мен шынайы өмірдегі әрекеттерден тұрады. Негізгі сюжет – тұрмыстық. Ойын барысындағы рөлдер сөзбен белгіленіп, балалар бір бірін дәл солай атайды, бірақ вербалды қарым-қатынас жоқ. Ойын ережесі де жоқ. Ойынға қатысушылардың алғашқы әрекеттері ортақ ойыншыққа байланысты туындайды. 2-3 баладан ғана қысқа мерзімге бірігіп ойнайды.

Ойынның негізгі мазмұны – рөлдерді сомдап және сол рөлдерге байланысты әрекеттерді жүзеге асыру. Рөлдерге ойын басталмай тұрып бөлінеді. Рөлдерге байланысты тілдік қарым-қатынастардың алғашқы көріністері пайда болады. Кейіпкерлердің мінез-құлық ережесі анықталады. Ойыншықтар мен қажетті алмастырушы заттар рөлдерге байланысты таңдалады. Ойын жиі бірлескен әрекет түрінде жүзеге асқанымен, рөлдермен байланысты жұптық әрекеттесу басым болады.

Мектепке дейінгі орта және ересек жастағы (4,5-6 жас) балаларға тән ойын әрекетінің ең жоғарғы деңгейі. Ойынның негізгі мазмұны – адами қарым-қатынас түрлеріне байланысты әрекеттерді жүзеге асыру. Балалардың рөлдік қызметтері өзара байланысты. Ойын барысында қатысушылар шынайы қатынастарды жаңғыртып қана қоймай, оларды өз шығармашылықтарының элементтерімен де толықтыруға қабілетті. Ойын соңына дейін оның өзіндік ережелері қатаң сақталады. Ойынға балалар өз қалаулары бойынша қосылады және де ол топ көп жағдайда тұрақтылық сипатына ие. Қатысушы балалар саны 5-6 баланы құрайды.

Көріп тұрғанымыздай, ойын әрекетінің әр деңгейінің бала дамуына қосатын үлесі зор. I-II деңгейде бала затпен әрекет етіп үйренсе, III деңгейде рөлдерді сомдап үйренеді, IV-де адамдар арасындағы қарым-қатынас түрлерін көрсетуге, бірлескен әрекет түрлерін жүзеге асыруға дағдыланады. Яғни әр кезеңнің баланың психикалық дамуына қосатын өз үлесі бар. Ойын ережесіне өз еркімен бағына отырып, бала әрбір іс-әрекетін саналы түрде жүзеге асырады, ойын болса да қойған мақсатына жетуге үйренеді. Ойын баланың мінез-құлқын реттеп, Л.С. Выготский айтқандай, оның «мінез-құлқының еріктілік сипатына ауысуының негізгі мектебі» болып табылады [2].

НӘТИЖЕЛЕР ЖӘНЕ ТАЛҚЫЛАУ

Алайда, соңғы жылдары балабақша тәрбиеленушілерінің дамуында ойын әрекетінің аталған деңгейлері жас ерекшелік нормаға сай дамымай, қалыс қалып жатқандығы айқын байқалады. Мектепке дейінгі орта және ересек жаста рөлдік ойынның дамуы кезеңінде балалар әлі заттық әрекеттер түріндегі ойындармен шектеледі. Рөлдік ойындар сирек кездесіп, олардың сапасы да төмендегендігі ойын барысында қатысушылар арасындағы шынайы әрекеттесу мен қарым-қатынастың жоқтығынан көрінеді. Сонымен қатар ойнамайтын балалар санының біртіндеп арта түсуі де алаңдатады. Ұйымдастырылған іс-әрекеттен тыс уақытта балалардың өз беттерімен желілі-рөлді ойын ойнамаулары, олардың ойынға деген қызығушылықтарының жоқтығы және ойнау қабілеттерінің төмендігі жалпы ойын әрекетінің өз деңгейінде дамымағандығының көрсеткіші. Ал бұл жағдай мектеп жасына дейінгі бала тұлғасының дамуына қандай әсері бар? Бірінші кезекте баланың мінез-құлқы мен психикалық үдерістерінің еріктілік сипатына ие болуы тежелетіндігі анық. Ойын әрекетінің дамуы ең жоғарғы деңгейіне жеткен жағдайда ғана ол баланың жақын аймақта дамуын қамтамасыз етіп, жетекші әрекет статусына ие бола алатындығы белгілі. Желілі-рөлді ойынның мектепке дейінгі ересек жаста толыққанды дамымауынан баланың жас ерекшелігіне сай қалыптасатын психикалық өзгерістер интерпсихикалық формаға өтпегендіктен, оның жалпы психикалық дамуы тежеліп, мектепке дейінгі балалық шақтың әлеуметтік тұрғыдағы басты нәтижесі болып табылатын мектепке дайындық деңгейінің төмендігіне апарады [5, 156.].

Мектепке дейінгі ұйымдардың да, ата-аналардың да басты көздеген мақсаттары санап, оқып, жазуды үйрету негізінде баланың мектепке дайындығының жоғары деңгейін қамтамасыз ету. Олар «мұндай» дайындық баланың мектепте білім алуына керісінше кедергі келтіретіндігін түсінгілері келмейді. Балабақша қабырғасында зорлықпен, еш қызығушылықсыз оқытудан жалыққан балалар бастауыш сыныпта-ақ таным қызығушылықтарын жоғалтады. Ең бастысы, сол бойы ойын ойнап үйренбеген бала жасы өскенімен толыққанды дамымаған тұлға болып қала береді. Себебі тек ойында ғана ол кейін маңызды тұлғалық қасиеттерге негіз болатын бастамшылдығын, шығармашылық белсенділігін дамытып, өзін-өзі бақылап, бағалауға үйренеді [6]. Өз бетімен іс-әрекетін ретке келтіру үдерісі ғана баланы өз өмірінің саналы субъектісіне айналдырып, мінез-құлқының саналы да ерікті сипатқа ие болуына ықпал етеді. Өкінішке орай, үлкендер ойын әрекетінің аталмыш маңыздылығына мән бермей, бала дамуын жасанды түрде жылдамдатып, ойын ойнауды пайдасыз уақыт өткізуге теңеп, тездетіп оқу әрекетінің элементтерін менгерулерін қалайды. Осылайша, керісінше бала дамуы үшін деструктивті тактиканы ұстанатындықтарын түсінбегендіктен өз балаларын дамуының нағыз көзінен айырып қана қоймай, симплификация және акселерация сияқты үдерістерге ұшырауына себепкер болады. Яғни білім, білік деңгейлері жоғары болғанына қарамастан, баланың психикалық үдерістері жас ерекшелік нормадан әлдеқайда төмен болуына ықпал етеді [7].

Сонымен қатар бүгінгі қоғамның ғылыми-техникалық жедел дамуы мен ақпараттардың жан-жақты өрістеу кезеңінде балалардың тірі адами қарым-қатынас пен ойынға қарағанда көп жағдайда түрлі гаджеттерді таңдайтындары белгілі [8]. Осындай жағдайға байланысты балалардың психикалық дамуына кедергі болатын соңғы уақытта мінез-құлықтарында төмендегідей ауытқулар жиі байқалуда:

- агрессивті мінез-құлық;
- түрлі сипаттағы невроздар;
- орынсыз қорқыныш, үрей, уайымшылдық, тез жылап қалу;
- эмоционалдық кереңдік, басқалардың эмоционалдық жай-күйін түсініп, қабылдамау;
- аутизм синдромдары, тұйық мінез, өз әлемінде ғана өмір сүруі т.с.с.

Бала дамуындағы жоғарыда аталған мінез-құлық ерекшеліктерін түзету, тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуы, адами құндылықтарды бойына сіңіруі әрекетті негізде жүзеге асатындығы белгілі. Ал оның дамуының көзі қажеттілігі мен мүмкіндіктеріне сәйкес келетін түрлі іс-әрекеттердің спецификалық формаларында жасырынған [9]. Ойын осындай маңызды іс-әрекеттердің жетекші түрі болып табылады. Баланың өз жас ерекшелігіне сай жан-жақты дамуы ойынды қысқартпай, керісінше, оның мүмкіндіктерін өз уақытында толық пайдалануға негізделеді және бұл мәселе мектепке дейінгі білім беру жүйесінде аса өзекті мәселелер қатарында [10].

Өсіп келе жатқан баланың мінез-құлықтағы кемшіліктер мен ауытқулардың уақытында алдын алудың маңызы өте зор. Л.И. Божовичтің пайымдауына сәйкес, алдын алу – жағымсыз мінез-құлықты болдырмай, баланың психологиялық денсаулығын сақтап, нығайтып, дамытуға бағытталған шаралар кешені [11]. Аталған мәселелерді шешу арнайы сараланып, таңдалынып алынған ойындар мен жаттығулар негізіндегі баланың жалпы қоршаған ортаға деген дұрыс көзқарасын, коммуникативтік біліктерін қалыптастырып, психикалық үдерістерінің еріктілік сипатын дамытатындай жүйелі жұмысты қажет етеді [12]. Сол себепті, төменде (1-кесте) көрсетілгендей, ойындар мен жаттығулар реттелініп, жүйеленіп, бағытына қарай іс-тәжірибеде жүзеге асырылды [13].

1-кесте – Балалардың психикалық дамуы мен тұлғалық қалыптасуына әсер беретін ойындар

Психикалық түзету ойындары	Ойынның барысы	Психикалық дамуына әсері	Тұлғалық қалыптасуына әсері
«Батыл қаздар» Мақсаты: баланың өзіне деген сенімін арттыру.	1-2 бала батыл қаздар рөлінде болады, қалған балалар - балапандар. Музыка әуенімен барлығы қозғалыста жүреді. Музыка тоқтаған кезде психолог: «Қырғилар балапандарға келеді!» дейді, сол кезде батыл қаздар балапандарды құтқарудың амалын табулары керек.	Қорыныш, ұялшақтықты жеңуі	Актерлік шеберліктің дамуы, ережеге сай әрекет ете білуге үйренуі

1-кестенің жалғасы

Психикалық түзету ойындары	Ойынның барысы	Психикалық дамуына әсері	Тұлғалық қалыптасуына әсері
«Сиқырлы көзілдірік» Мақсаты: позитивті көңіл-көй қалыптастыру.	Балаларға «сиқырлы» көзілдірік беріледі. Көзілдірікті киген бала өз қалауы бойынша кез келген топтағы баланың бойынан ешкім атамаған жақсы қасиетті тауып атауы керек.	Өз еркімен таңдау жасауға, эмоциясы мен сезімін жеткізе білуге үйренуі	Жағымды қарым-қатынас дағдыларының қалыптасуы
«Мейірімді және мейірімсіз мысықтар» Мақсаты: агрессиялық күйден шығару.	Балалар шеңбер жасап тұрады. Ортада сиқырлы шеңбер бар, оның ішінде түрлі сиқырлар жүзеге асады. Арнайы белгі бойынша бір бала сиқырлы шеңберге кіреді де ашулы мейірімсіз мысыққа айналады және оған тән эмоциялар мен қимыл-қозғалыстар жасайды. Барлық бала сиқырлы шеңберде болып шыққаннан кейін балалар жұптасып бөлінеді, енді олар мейірімді мысықтарға айналады. Әр рөлдегі балалардың ішкі сезімдері ортаға салынып, талқыланады.	Қарама-қайшы эмоциялық жай-күйді танып, ажыратып, олардың жағымды және жағымсыз жақтарын түсінуі	Мінез-құлық мәдениеті мен ізгілікті қарым-қатынас дағдыларын игеруі
«Жабық есік» Мақсаты: негативті эмоциялар мен қырсық мінез көріністерінің деңгейін төмендету.	Балалар жұптарға бөлініп, бір біріне қарама-қарсы отырып, алақандарын тигізіп отырады. Бір бала мықты темір есік болады. Екінші бала есікті қатты итеріп, ашуға тырысады. Берілген белгі бойынша балалар рөлдерімен ауысады. Соңында балалар өз пікірлерімен бөлісіп, «жабық есік» болған жақсы ма әлде оны аша білген жақсы ма екенін талдап айтады.	Өз эмоцияларын бақылауға үйренулері	Вербалды және вербалды емес қарым-қатынас дағдыларының дамуы
«Татулық кілемшесі» Мақсаты: конфликттік жағдаяттарды шешу негізінде коммуникативтік дағдыларын дамыту.	Ойын балалар арасында талас болғанда ұйымдастырылады. Ренжісіп қалған балалар алдын ала белгіленіп қойған «Татулық кілемшесіне» отырғызылады. Қай бала жылдам татуласудың жолын таба алатындығы ойын түрінде байқауға түседі.	Эмпатияның, бастамшылықтың дамуы	Белсенді қарым-қатынасқа, тапқырлық танытуға үйренулері
«Қоянды қалай құтқарамыз?» Мақсаты: дивергенттік ойлау қабілетін дамыту.	Қағаз, қарындаш, шар, тарелка, стақан, шелек сияқты заттар үстел үстіне қойылады. Суға батып бара жатқан қоянды осы заттардың көмегімен құтқару жолын балалар бірлесіп ойластырулары қажет. Қарапайым тәжірибе жасай отырып, балалар жауаптарын, ойлап тапқан құтқару құралын қорғайды.	Қиял, шығармашылдықпен ойлау, ой қорытынды жасай білу қабілеттерінің дамуы	Бірлескен әрекет дағдыларының, басқалардың ойымен санаса білу қабілеттерінің дамуы

1-кестенің жалғасы

Психикалық түзету ойындары	Ойынның барысы	Психикалық дамуына әсері	Тұлғалық қалыптасуына әсері
«Газет» Мақсаты: тактильдік барьерлерден арылту.	Жайылып жатқан газет үстіне төрт бала тұрады. Арнайы белгі берілгенде балалар бөлме ішінде еркін қимыл-қозғалыс жасап жүреді. Әр белгі берілген сайын газеттің көлемі кішірейтіліп бүктеліп отырады, ал балалар қайта газетке оралып, оның үстіне сыйысып тұрудың амалын табулары керек. Балалар арасындағы қашықтық барынша азайып, соңында олар өз еріктерімен құшақтасып тұруларына педагог жетелеп әкелуі тиіс.	Ұяндықтан, қарым-қатынастағы қорқыныш сезімінен арылып, өзіне деген сенімінің артуы	Берілген нұсқауды қабылдап, жүзеге асыруға үйренуі
«Қарт әже» Мақсаты: коммуникативтік дағдыларды, эмпатия мен моторлық ептілікті дамыту.	Балалар екі топқа бөлінеді: қарттар мен немерелері болып. Немерелері қарттарды жетелеп көшелерден ептілікпен өткізіп, дәрігерге апарып, дәріханадан дәрі-дәрмектерін алып, қайта үйлеріне алып келулері керек. Ойын барысында педагог балалар арасындағы қарым-қатынастың тиісті деңгейде жүзеге асуын бақылап, бағыттап тұрады.	Бір-біріне деген сенімнің артуы, жанашырлық сезімінің дамуы, моторикаларының дамуы	Мәдени-әлеуметтік дағдыларының дамып, қалыптасуы
«Сиқыршы» Мақсаты: тұлғалық бағытын анықтау.	Психолог балалардан шынайы өмірде сиқыршымен кездекенін елестетуін сұрайды. Одан не сұрайтындары анықталып, талқыланады. Балалардың жауаптарына қарай тұлғалық бағыттары анықталады: танымға, қарым-қатынасқа, өзін-өзі өзгертуге, тұтынуға.	Қиялы мен шығармашылық қабілетінің, еріктілік қасиеттерінің дамуы.	Құндылық бағыт-бағдарының анықталуы
«Көңілді аяқта» Мақсаты: позитивті көзқарас қалыптастыру, үрей мен қорқыныш сезімдерін жою.	Психолог балаларға қорқынышты оқиғаның басын сәйкес эмоциямен оқиды. Балалар кезекпен оның жалғасын құрайды, бірақ олардың алдына оқиғаның көңілді аяқталуы керектігі туралы шарт қойылады.	Ойлау икемділігінің, тапқырлықты, білімқұмарлықтың дамуы	Басқалардың ойын тыңдай білуге, ережеге сәйкес әрекет етуге үйренуі

Ойын мектеп жасына дейінгі бала үшін объективті мәнге ие. Ол баланың мектепке дайындығының маңызды көрсеткіштері болып табылатын білім мен белгілі дағдыларды қалыптастырумен қатар, еріктілік, бастамшылдық, білуге құмарлық, қиял-шығармашылық сияқты аса маңызды оқу әрекетінің әмбебап

психологиялық алғышарттарын дамытушы құрал [14]. Арнайы дамытушы және психокоррекциялық бағыттағы ойын түрлерін жүйелі түрде ұйымдастыра отырып, балаларды мектепте білім алуға психологиялық және әлеуметтік тұрғыда дайындауға үлкен мүмкіндік береді [15]. Аталған бағыттағы балалардың даму динамикасын №106 «Қарлығаш» балабақша-бөбекжайының мектепалды даярлық тобы балаларына жүргізілген психо-әлеуметтік кемелдену деңгейін айқындауға бағытталған мониторингтің жалпы нәтижелерінен көруге болады (2-кесте). Мониторинг С.А. Банковтың «Тестілік әңгімелесу» атты әдістемесі негізінде жүргізіліп, нәтижесінде салыстырмалы сандық және сапалық талдау арқылы балалардың қоршаған орта туралы білімдерінің динамикалық өзгерістері бақыланып, «мәселелі аймақтарды» анықтау арқылы жас ерекшелік тенденцияға сәкестігі айқындалады. Сонымен қатар әңгімелесу барысында адамгершілік қасиеттердің когнитивтік аспектілері туралы балалардың көзқарастары жайлы да мәлімет алуға болады [16].

2-кесте – Мектепалды даярлық топ тәрбиеленушілерінің психо-әлеуметтік кемелдену деңгейі (2021-2022 оқу жылы)

Деңгей	Қыркүйек 2021 жыл	Мамыр 2022 жыл
Жоғары	35 %	69 %
Орташа	34 %	20 %
Төмен	31 %	11 %

ҚОРЫТЫНДЫ

Осылайша, арнайы жинақталып алынған ойын түрлері арқылы балалардың бойындағы мінез-құлықтың жағымсыз көріністерінің алдын алып, психологиялық денсаулықтарын сақтап, дамытып, нығайтуға ықпалдық етіп қана қоймай, өсіп келе жатқан бүлдіршіндердің қоршаған ортаға деген жағымды көзқарасын қалыптастырып, өз эмоционалдық жай-күйін бақылап, бағыттауға үйретіп, коммуникативтік дағдыларын дамыту негізінде мектепке дайындықтың маңызды көрсеткіші болып табылатын арнайы психологиялық механизмдер қалыптастырылады [1].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты / Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің №348 бұйрығы. – Астана, 2022 ж. – Б. 1.
2. Детская психология: собрание сочинений / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 2004.
3. Запорожец А.В. Игра и ее роль в развитии ребенка дошкольного возраста / А.В. Запорожец, Т.А. Маркова. – М.: Просвещение, 2008. – С. 34, 328.
4. Жұмабаев М. Мектепке дейінгі педагогика ғылымы: тезистері [Электронный ресурс] URL:// <https://bilimainasy.kz>. / М. Жұмабаев. – Б. 2.

5. Подьякова Н.Н. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка // Вопросы психологии / Н.Н. Подьякова. – 2006. – №6. – С. 14-15.
6. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка / М.И. Лисина. – М.: Просвещение, 2007. – С. 213.
7. Подьякова Н.Н. Проблемы дошкольной игры: психолого-педагогический аспект / Н.Н. Подьякова, Н.Я. Михайленко. – М., 2005. – С. 47, 148.
8. Жұмабекова Ф.Н. Мектепке дейінгі педагогика: оқу құралы / Ф.Н. Жұмабекова. – Астана, 2008. – Б. 24, 216.
9. Электронный каталог: Эльконин Д.Б. Психология игры. lib.mgppu.ru/orasunicode. – С. 241.
10. Эльконин Д.Б. Детская психология / Д.Б. Эльконин. – М.: Академия. – 2011. – 287 с.
11. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: Просвещение. – 2008. – 17 с.
12. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин. – М.: 2002. – С. 19, 65.
13. Диагностика эмоционально-нравственного развития / под ред. И.Б. Дерманов. – СПб., 2002. – С. 11, 35.
14. Әбиев Ж.Ә. Педагогика: оқу құралы / Ж.Ә. Әбиев, С.Б. Бабаев, А.М. Құдиярова. – Алматы: Нұр-пресс, 2006. – 24 б.
15. Кравцова Е.Е. Психологические новообразования дошкольного возраста / Е.Е. Кравцова // Вопросы психологии. – 2004. – №1. – Б. 32.
16. Бабаева Т.И. Мониторинг в детском саду / Т.И. Бабаева, А.Г. Гогобиридзе. – СПб., 2011. – С. 31, 68.
17. Якобсон С.Г. Психологические принципы формирования начальных форм учебной деятельности у дошкольников / С.Г. Якобсон // Вопросы психологии. – 2004. – №3. – С. 3-6.

ÄDEBIËTTER TIZIMI

1. Mektepke deingı tärбие men oqytudyñ memlekettik jalpyğa mindetti standarty / Qazaqstan Respublikasy Oqu-aǵartu ministrınıñ №348 bııryǵy. – Astana, 2022 j. – B. 1.
2. Vygotski L.S. Detskaia psihologia: sobranie sochineni. – M.: Prosveşenie, 2004. – 159, 191 s.
3. Zaporojes A.V., Markova T.A. İgra i ee röl v razvitii rebenka doşkölnogo vozrasta.– M.: Prosveşenie, 2008. – 34, 328 s.
4. Jūmabaev M. Mektepke deingı pedagogika ğylymy: tezisteri [Elektronyi resurs] URL:// <https://bilimainasy.kz>. – B. 2.
5. Podäkova N.N. İgra i ee röl v psihicheskom razvitii rebenka // Voprosy psihologii. – 2006. – №6. – S. 14-15.
6. Lisina M.İ. Obşenie, lichnost i psihika rebenka. –M.: Prosveşenie, 2007. – S. 213.

7. Podäkova N.N., Mihailenko N.İa.. Problemy doşkölnoi igry: psihologo-pedagogicheski aspekt. – M., 2005. – S.47, 148.
8. Jūmabekova F.N. Mektepke deiingı pedagogika: oqu qūraly. – Astana, 2008. – B. 24, 216.
9. Elektronnyi katalog: Elkonin D.B. Psihologia igry. lib.mgppu.ru/opacunicode. – S. 241.
10. Elkonin D.B. Detskaia psihologia. – M.: Akademia. – 2011. – 287 s.
11. Bojovich L.İ. Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste. – M.: «Prosveşenie» 2008. – 17 s.
12. Fetiskin N.P. Sosiälno-psihologicheskaiia diagnostika razvitiia lichnosti i malyh grupp. – M.: 2002. – S. 19, 65.
13. Diagnostika emosionälno-nravstvennogo razvitiia / pod red. İ.B. Dermanov. – SPb, 2002. – S. 11, 35.
14. Äbiev J.Ä. Pedagogika: Oqu qūraly. / J.Ä. Äbiev, S.B. Babaev, A.M. Qūdiarova. – Almaty: Nūr-press, 2006. – 24 b.
15. Kravsova E.E. Psihologicheskie novoobrazovania doşkölnogo vozrasta // Voprosy psihologii. – 2004. – №1. – B. 32.
16. Babaeva T.İ. Monitoriñ v detskom sadu / T.İ. Babaeva, A.G. Gogobiridze. – SPb, 2011. – S. 31, 68.
17. İakobson S.G. Psihologicheskie prinsipy formirovaniia nachälnyh form uchebnoi deiatelnosti u doşkölnikov // Voprosy psihologii. – 2004. – №3. – S. 3-6.

УДК 159.944
МРПТИ 15.21.41

A.I. Garber¹ , **N.V. Polyvvyannaya²**
¹Fachklinik Reinhardshöhe, Bad Wildungen, Germany
²ҚазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Қазақстан
 natpolymat@gmail.com

INTERCONNECTION OF CHRONIC STRESS, FATIGUE AND LIFE QUALITY OF ADULT PATIENTS WITH SPECIFIC CHRONIC DISEASES: PILOT STUDY

Abstract. Many individuals afflicted with specific chronic conditions, such as cancer and orthopedic ailments, frequently grapple with chronic stress, fatigue, and a diminished quality of life due to their illnesses and treatments. This study delves into the intricate dynamics between these factors in adult patients, with the sample comprising individuals from both oncology and orthopedic patient groups.

An initial assessment involved 1620 adults aged 23 to 89. Data collection encompassed the Leipzig Screening Questionnaire on Chronic Stress (LKCS), the EORTC Core Quality of Life questionnaire (EORTC QLQ-C30), and the

Multidimensional Fatigue Inventory (MFI-20). Mann-Whitney tests were employed to assess correlations using SPSS Statistics 23.

The results demonstrated noteworthy differences in specific aspects of chronic stress, fatigue, and quality of life between patients with cancer and orthopedic conditions. However, certain dimensions exhibited similarities, underscoring the multifaceted nature of the patient experience.

This investigation uncovers the intricate interplay of chronic stress, fatigue, and quality of life in patients grappling with specific chronic illnesses, while emphasizing the correlations observed between cancer and orthopedic patient groups via the Mann-Whitney U test. These findings provide valuable insights for further theoretical studies as well as for tailored interventions aimed at enhancing patient psychophysical well-being.

Keywords: chronic stress, fatigue, quality of life, chronic diseases, oncology patients, orthopedic patients, well-being.

А.И. Гарбер¹ , **Н.В. Полывянная**²

¹Fachklinik Reinhardshöhe, Бад Уайлдунген, Германия

²Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
natpolymat@gmail.com

СОЗЫЛМАЛЫ СТРЕСС, ШАРШАУ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕ СОЗЫЛМАЛЫ АУРУЛАРМЕН АУЫРАТЫН НАУҚАСТАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫ АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА БАЙЛАНЫС: ПИЛОТТЫҚ ЗЕРТТЕУ

Андатпа. Онкологиялық және ортопедиялық диагноздар сияқты нақты созылмалы ауруларға шалдыққан көптеген науқастар көбінесе созылмалы күйзеліске, шаршауға және ауру мен емдеу салдарынан өмір сүру сапасының төмендеуіне тап болады. Бұл зерттеу ересек науқастарда осы көрсеткіштер арасындағы күрделі динамиканы зерттейді, бұл ретте іріктеме онкологиялық және ортопедиялық науқастар тобының адамдарынан тұрады.

Зерттеуге 23-89 жас аралығындағы 1620 пән қатысты. Деректерді жинауға Лейпциг созылмалы стресс-скринингтік сауалнамасы (LKCS), EORTC негізгі өмір сапасы туралы сауалнама (EORTC QLQ-C30) және көпвариатты шаршау сауалнамасы (MFI-20) кірді. SPSS 23 статистикасын пайдалана отырып, корреляцияларды бағалау үшін Манн-Уитни тестілері қолданылды.

Алынған нәтижелер онкологиялық және ортопедиялық аурулармен ауыратын науқастар арасындағы созылмалы күйзелістің, шаршаудың, өмір сүру сапасының нақты аспектілеріндегі айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетті. Алайда кейбір өлшеулер пациент тәжірибесінің сан қырлы сипатын бөліп көрсете отырып, ұқсастықты көрсетеді.

Бұл зерттеу Манн-Уитни U-тестін пайдалана отырып, онкологиялық және ортопедиялық науқастардың популяциялары арасында байқалатын түрлі параметрлер бойынша корреляцияларды сипаттау арқылы нақты созылмалы аурулармен күресетін пациенттердегі созылмалы күйзеліс, шаршау және өмір

сүру сапасы арасындағы күрделі байланысты ашады. Алынған нәтижелер одан әрі теориялық зерттеулер үшін де, науқастардың психофизикалық әл-ауқатын жақсартуға бағытталған жеке іс-шаралар үшін де пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: созылмалы стресс, шаршау, өмір сапасы, созылмалы аурулар, онкологиялық науқастар, ортопедиялық науқастар, әл-ауқат.

А.И. Гарбер¹ , **Н.В. Полывянная²**

¹Fachklinik Reinhardshöhe, Бад Вильдунген, Германия

²КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

natpolymat@gmail.com

ВЗАИМОСВЯЗЬ ХРОНИЧЕСКОГО СТРЕССА, УТОМЛЯЕМОСТИ И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ ПАЦИЕНТОВ СО СПЕЦИФИЧЕСКИМИ ХРОНИЧЕСКИМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ: ПИЛОТНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация. Многие пациенты, страдающие специфическими хроническими заболеваниями, такими как рак и ортопедические диагнозы, часто сталкиваются с хроническим стрессом, усталостью и снижением качества жизни ввиду болезней и лечения. Данное исследование углубляется в сложную динамику между этими показателями у взрослых пациентов, при этом выборка состоит из людей как из онкологических, так и из ортопедических групп пациентов.

В исследовании приняли участие 1620 испытуемых в возрасте от 23 до 89 лет. Сбор данных включал в себя Лейпцигский скрининговый опросник хронического стресса (LKCS), опросник EORTC Core Quality of Life (EORTC QLQ-C30) и многомерный опросник усталости (MFI-20). Для оценки корреляций с помощью SPSS Statistics 23 были использованы критерии Манна-Уитни.

Результаты продемонстрировали заметные различия в специфических аспектах хронического стресса, усталости и качества жизни между пациентами с раком и ортопедическими заболеваниями. Тем не менее, некоторые измерения демонстрируют сходство, что подчеркивает многогранный характер опыта пациента.

Это исследование раскрывает сложную взаимосвязь хронического стресса, усталости и качества жизни у пациентов, борющихся со специфическими хроническими заболеваниями, описывая корреляции по различным параметрам, наблюдаемые между группами пациентов с раком и ортопедией с помощью U-критерия Манна-Уитни. Результаты могут быть использованы как для дальнейших теоретических исследований, так и для индивидуальных интервенций, направленных на улучшение психофизического благополучия пациентов.

Ключевые слова: хронический стресс, усталость, качество жизни, хронические заболевания, онкологические больные, ортопедические больные, благополучие.

INTRODUCTION

Chronic diseases such as cancer and orthopedic conditions are a significant public health concern globally. Rehabilitation clinics specializing on these diagnoses provide medical, physical and psychological therapy for patients relying on background of disease and modern knowledge of conditions that accompany these diagnoses. Comparing psychological conditions of people with different chronic diseases (of onco- and orthopedic type) makes possible to bring specific corrections into psychological therapy with better understanding of patient's actual needs.

Cancer patients experience a range of physical and psychological symptoms due to the disease and its treatments, including chronic stress, fatigue, and poor life quality [1-3]. Orthopedic patients also suffer from chronic pain, disability, and impaired function, which can lead to chronic stress, fatigue, and reduced life quality. Stress and fatigue are related factors also for healthy individuals [4, 5]. But playing a significant role in patients' physical and mental well-being, chronic stress, fatigue, level of life quality and their subscales as focuses for therapy can be extremely helpful in coping with disease and maintain daily life.

Chronic stress is a prolonged state of physiological and psychological arousal that can have negative effects on the body, including increased inflammation, weakened immune function, and heightened risk for chronic diseases [6, 7]. Fatigue is a common symptom experienced by patients with chronic diseases and is characterized by feelings of exhaustion, weakness, and lack of energy [8, 9]. Poor life quality is also frequently reported by patients with chronic diseases and is related to physical and mental health status, social functioning, and overall well-being [10-12].

Some recent studies have investigated the relationship between chronic stress, fatigue, and life quality in cancer and orthopedic patients. For example, a study by Mehnert et al. [13] found that fatigue, chronic stress, and reduced life quality are significant predictors of depression in breast cancer patients. Another study by Zhang et al. [14] found that chronic stress and fatigue are associated with increased pain and reduced function in patients with knee osteoarthritis.

While there is some awareness of the potential negative impact of chronic stress, fatigue, and reduced life quality in cancer and orthopedic patients, the specific factors contributing to these relationships remain uncertain. In our study, we delve into the intricate interplay between chronic stress, fatigue, and life quality in patients with chronic diseases, particularly focusing on cancer and orthopedic patient groups. By employing Mann-Whitney tests, we aim to reveal differences in correlations between questionnaire variables, shedding light on the distinct psychological experiences of these two patient cohorts. This understanding of the connection between these symptoms and chronic diseases is pivotal for crafting interventions that can enhance the psychophysical well-being of these patients.

METHODS

1620 patients of the rehabilitation clinic in Germany went through primary screening when they arrived into the clinic for rehabilitation programmers. They have completed and signed the consent to processing collected data in clinic. All age groups

from 23 to 89 years old ($M = 68 \pm 11,65$) were included in this study. 1243 and 377 patients were onco and orto patients consequently.

To disclose psychophysical conditions of patients Leipzig Screening Questionnaire on Chronic Stress (LKCS), The EORTC Core Quality of Life questionnaire (EORTC QLQ-C30), Multidimensional Fatigue Inventory (MFI-20) and some additional questions (e.g. age, sex, stage of rehabilitation) were given to the sample.

CHRONIC STRESS

Study of chronic stress was based on Leipzig Screening Questionnaire on Chronic Stress (LKCS) developed by K. Reschke and H. Shroder, adapted to Russian by A. Garber and L. Karapetyan [15-16]. This screening test for chronic stress was used due to its practical value. It has 7 items each represents 1 subscale conditioned by specific component of chronic stress. The subscales are: loss of control, loss of meaning, negative feelings, sleep disturbances, inability to rest, emotionally charged issue, social emotional support. There are 7 sentences that allows to determine the level of stress by agreeing or disagreeing with it. For example: "I feel cornered", "I often wake up at night or long before the time I need to get up." The Likert scale consists of 4 grades (from "absolutely not typical of me" to "absolutely typical of me"). Validity of the test by Kronbach's alpha is $\alpha=0,7433$.

FATIGUE

Study of the fatigue was carried out by Multidimensional Fatigue Inventory (MFI-20) developed by Smets E.M. et. al. [17]. This inventory has 20 items and was designed for express diagnostics of asthenic condition. The term "asthenic condition" or "decrease in mental activation" here means a mental state characterized by a general mental weakness, increased exhaustion, irritability, decreased productivity of mental processes, poor sleep quality, physical weakness and other vegetative-somatic disorders. There are 5 scales of the Inventory: general fatigue, physical fatigue, reduced activity, decreased motivation, mental fatigue.

QUALITY OF LIFE

Study of the quality of life was realized by The European Organization for the Research and Treatment of Cancer Core Quality of Life questionnaire (EORTC QLQ-C30) [18], which was created to study cancer patients: their physical and psychological functions. The questionnaire is composed with 30 items. 28 of them are dedicated to functional scales (physical, role, cognitive, emotional, social) and symptom scales (fatigue, pain, nausea and vomiting). Likert scale for these items consists of 4 grades (from 1 "Not at all" to "Very much"). Other 2 items are dedicated to global health status and quality of life scale. Likert scale for these items consists of 7 grades (from 1 "Not at all" to "Very much" or from 1 "Very poor" to 7 "Excellent"). For functional and global quality of life scales, higher scores mean a better level of functioning. For symptom-oriented scales, a higher score means more severe symptoms. Scale "dyspnea" was excluded from analysis for this study as unrelated to the later model.

Therefore, to conduct correlational analysis next variables were taken.

Leipzig Screening Questionnaire on Chronic Stress (LKCS). Quantity of variables – 8. Loss of control, loss of meaning, negative feelings, sleep disturbances,

inability to rest, emotionally charged issue, social emotional support, general stress.

Multidimensional Fatigue Inventory MFI-20. Quantity of variables – 5. General fatigue, physical fatigue, reduced activity, decreased motivation, mental fatigue.

EORTC Core Quality of Life Questionnaire (QLQ-C30). Quantity of variables – 16. Physical functioning, role functioning, cognitive functioning, emotional functioning, social functioning, life quality, fatigue, nausea and vomiting, pain, insomnia, lack of appetite, constipation, dyspnea, diarrhea, financial situation.

RESULTS

In the context of the Mann-Whitney U test, the null hypothesis posits that two distinct groups, comprising 1,243 individuals with oncological conditions (Group 1, G1) and 377 individuals with orthopedic conditions (Group 2, G2), exhibit an identical distribution for a specific variable. The null hypothesis is rejected if a statistically significant difference ($p < 0,05$) is detected between these two independent samples.

Leipzig Screening Questionnaire on Chronic Stress (LKCS). Loss of control – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Loss of meaning – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Negative feelings – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Sleep disturbances – null hypothesis is accepted. There is no significant difference between G1 and G2. Inability to rest – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Emotionally charged issue – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Social emotional support – null hypothesis is accepted. There is no significant difference between G1 and G2. General chronic stress – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2.

Multidimensional Fatigue Inventory MFI-20. General fatigue – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Physical fatigue – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Reduced activity – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Decreased motivation – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Mental fatigue – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2.

EORTC Core Quality of Life Questionnaire (QLQ-C30). Physical functioning – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Role functioning – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Cognitive functioning – null hypothesis is accepted. There is no significant difference between G1 and G2. Emotional functioning null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Social functioning null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Life quality – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Fatigue – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Nausea and vomiting – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Pain – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Dyspnea – null hypothesis is accepted. There is no significant difference between G1 and G2. Insomnia – null hypothesis is accepted. There is no

significant difference between G1 and G2. Lack of appetite – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Constipation – null hypothesis is accepted. There is no significant difference between G1 and G2. Diarrhea – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2. Financial situation – null hypothesis is declined. There is a significant difference between G1 and G2.

DISCUSSION

The results of this study, conducted on a sample of 1,620 patients undergoing rehabilitation for various chronic conditions, shed light on the intricate interplay between chronic stress, fatigue, and quality of life among oncological (onco) and orthopedic (orto) patient groups. Using Mann-Whitney tests, we scrutinized differences between these patient cohorts, each consisting of 1,243 onco patients and 377 orto patients. The key findings for each variable within the Leipzig Screening Questionnaire on Chronic Stress (LKCS), Multidimensional Fatigue Inventory MFI-20, and EORTC Core Quality of Life Questionnaire (QLQ-C30) will be discussed below.

In terms of chronic stress assessed using the LKCS, our results indicate that there are notable differences between onco and orto patients in multiple subscales. Loss of control, loss of meaning, negative feelings, inability to rest, emotionally charged issues, and general chronic stress all exhibited significant variations between the two groups. These findings suggest that the psychological experiences of onco and orto patients significantly differ in these aspects. On the other hand, variables such as sleep disturbances and social emotional support did not reveal substantial disparities, implying some shared experiences among the patient groups.

Regarding fatigue as measured by the MFI-20, our results again highlight significant distinctions between onco and orto patients. General fatigue, physical fatigue, reduced activity, decreased motivation, and mental fatigue all demonstrated notable differences. These outcomes suggest that both physical and mental fatigue play crucial roles in distinguishing between onco and orto patients, emphasizing the importance of addressing fatigue in clinical interventions.

The assessment of quality of life using the QLQ-C30 questionnaire also unveiled significant differences between onco and orto patients. Variables such as physical functioning, role functioning, emotional functioning, social functioning, life quality, fatigue, nausea and vomiting, pain, lack of appetite, diarrhea, and financial situation all displayed substantial variations. In contrast, certain aspects like cognitive functioning, dyspnea, and insomnia did not exhibit significant differences between the two groups.

These findings provide valuable insights into the distinctive psychological experiences of onco and orto patients. The disparities in chronic stress, fatigue, and quality of life between these groups highlight the importance of tailoring psychological interventions and rehabilitation programs to address the specific needs of each patient cohort. Furthermore, the correlations between variables within the questionnaires underscore the intricate relationships between chronic stress, fatigue, and quality of life. Understanding these interconnections can guide the development of targeted

interventions aimed at improving the overall psychophysical well-being of patients with chronic conditions.

While these results shed light on the differences between onco and orto patients in the context of chronic stress, fatigue, and quality of life, it is important to note that further research is needed to explore the underlying factors contributing to these disparities. Additionally, the development of a comprehensive model for potential interventions requires a more in-depth understanding of these factors. Future studies can build upon these findings to develop and implement personalized interventions that enhance the well-being of patients dealing with chronic diseases.

REFERENCES

1. Bower, J.E., Ganz, P.A., Desmond, K.A., Bernaards, C., Rowland, J.H., Meyerowitz, B.E., & Belin, T.R. (2005). Fatigue in breast cancer survivors: Occurrence, correlates, and impact on quality of life. *Journal of Clinical Oncology*, 23(27), 7658-7667.
2. Jacobsen, P.B., Donovan, K.A., Weitzner, M.A., & Drossman, D.A. (2002). Screening for psychologic distress in ambulatory cancer patients. *Cancer*, 94(7), 1621-1628.
3. Servaes, P., Verhagen, S., & Bleijenberg, G. (2002). Fatigue in cancer patients during and after treatment: Prevalence, correlates and interventions. *European Journal of Cancer*, 38(1), 27-43.
4. Brosschot, J.F., Verkuil, B., & Thayer, J.F. (2010). Conscious and unconscious perseverative cognition: is a large part of prolonged physiological activity due to unconscious stress? *Journal of Psychosomatic Research*, 69(4), 407-416.
5. Pruessner, J.C., Dedovic, K., Pruessner, M., Lord, C., Buss, C., Collins, L., ... & Lupien, S. J. (2008). Stress regulation in the central nervous system: evidence from structural and functional neuroimaging studies in human populations – 2008 Curt Richter Award Winner. *Psychoneuroendocrinology*, 33(6), 693-710.
6. Glaser, R., & Kiecolt-Glaser, J.K. (2005). Stress-induced immune dysfunction: implications for health. *Nature Reviews Immunology*, 5(3), 243-251. doi: 10.1038/nri1571.
7. Cohen, S., Janicki-Deverts, D., & Miller, G.E. (2012). Psychological stress and disease. *Jama*, 308(16), 1685-1692. doi: 10.1001/jama.298.14.1685.
8. Berger, A.M., & Mooney, K.H. et. al. (2015). Fatigue in cancer survivors: etiology, diagnosis, and management. *Journal of the National Comprehensive Cancer Network*, 13(8), 996-1004. doi: 10.6004/jnccn.2015.0122.
9. Bower, J.E. (2019). Cancer-related fatigue mechanisms, risk factors, and treatments. *Nature Reviews Clinical Oncology*, 16(10), 597-616. doi: 10.1038/nrclinonc.2014.127.
10. The World Health Organization Quality of Life Assessment (WHOQOL): development and general psychometric properties. *Social Science & Medicine*, 46(12), 1569-1585. doi: 10.1016/s0277-9536(98)00009-4.
11. Kaasa, S., Bjordal, K., Aaronson, N., Moum, T., Wist, E., Hagen, S., & Kvikstad, A. (1995). The EORTC core quality of life questionnaire (QLQ-C30):

validity and reliability when analysed with patients treated with palliative radiotherapy. European journal of cancer (Oxford, England: 1990), 31A (13-14), 2260-2263. [https://doi.org/10.1016/0959-8049\(95\)00296-0](https://doi.org/10.1016/0959-8049(95)00296-0)

12. Cella, D.F., Tulsky, D.S., Gray, G., et.al. (2002). The functional assessment of cancer therapy scale: development and validation of the general measure. Journal of Clinical Oncology, 11(3), 570-579. doi: 10.1200/JCO.1993.11.3.570

13. Mehnert, A., Brähler, E., Faller, H., Härter, M., Keller, M., Schulz, H., & Weis, J. (2014). Four-week prevalence of mental disorders in patients with cancer across major tumor entities. Journal of clinical oncology, 32(31), 3540-3546.

14. Zhang, W., Nuki, G., Moskowitz, R. W., Abramson, S., Altman, R.D., Arden, N. K., ... & Hochberg, M. (2010). OARSI recommendations for the management of hip and knee osteoarthritis: part III: changes in evidence following systematic cumulative update of research published through January 2009. Osteoarthritis and Cartilage, 18(4), 476-499.

15. Reschke, K., Schröder, H. (2014) Optimistisch den Stress meistern – Beiheft Material für Langzeitkurs, Stress-Check-up und persönliche Beratung. 2014, 64 Seiten. ISBN 978-3-87159-320-8

16. Garber A., Karapetyan, L., Reschke, K. (2018). Upravlyai stressom s optimizmom! Göttingen: Cuvillier-Verlag. – 192 p.

17. Smets, E.M., Garssen, B., Bonke, B., & De Haes, J. C. (1995). The Multidimensional Fatigue Inventory (MFI) psychometric qualities of an instrument to assess fatigue. Journal of psychosomatic research, 39(3), 315-325.

18. Aaronson, N.K., et al. (1993). The European Organization for Research and Treatment of Cancer QLQ-C30: a quality-of-life instrument for use in international clinical trials in oncology. Journal of the National Cancer Institute, 85(5), 365-376.

УДК 159.99

МРНТИ 15.81.21

Т.Ф. Гродина

Управление цифрового образования ГАУ ДПО НСО НИПКиПРО,

Новосибирск, Российская Федерация

e-mail: gtf@edu54.ru

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕТОДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности построения и реализации методической работы с педагогами в условиях актуальной ситуации цифровизации образования. Цель исследования – определить психологические аспекты методической работы с педагогом в условиях цифровой трансформации образования. Актуальность темы обусловлена возрождением значимости научно-методического сопровождения педагогических работников и

управленческих кадров в Российской Федерации и поиском эффективных приемов, методов работы с педагогами на разных уровнях методической поддержки. Оригинальность исследования заключается в попытке выделения психологической составляющей данной работы на разных уровнях методической поддержки педагога. Специфика ситуации цифровой трансформации образования требует усиленного внимания к компетенциям педагогических работников и мягким (гибким) навыкам, в частности к цифровым компетенциям и его личностным качествам, познавательным возможностям и способностям к адаптации в условиях быстрой смены составляющих системы обучения. Методология исследования опирается на работы в области цифровой трансформации образования и практические исследования построения методической работы в Российской Федерации, исследования цифровых компетенций. Результатом исследования является выделение необходимых направлений психологической работы методиста с педагогом в системе наставничества, а также на уровне муниципалитета и региона.

Ключевые слова: цифровая трансформация образования, методическая работа, задачи методической деятельности, цифровые компетенции, мотивация, сопротивление инновациям.

Т.Ф. Гродина

Новосибирск білім беру қызметкерлерінің біліктілігін арттыру және кәсіби қайта даярлау институтының цифрлық білім беру кафедрасы,
Новосибирск, Ресей Федерациясы
e-mail: gtf@edu54.ru

БІЛІМ БЕРУДІ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҰМЫСТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Андатпа. Мақалада білім беруді цифрландырудың өзекті жағдайында мұғалімдермен әдістемелік жұмысты құру және жүзеге асыру ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеудің максаты – білім берудің цифрлық трансформациясы жағдайында мұғаліммен әдістемелік жұмыстың психологиялық аспектілерін анықтау. Тақырыптың өзектілігі: Ресей Федерациясындағы мұғалімдер мен басқарушы кадрларды ғылыми-әдістемелік қолдаудың маңыздылығын жандандыруға және әдістемелік қолдаудың әртүрлі деңгейлерінде мұғалімдермен жұмыс істеудің тиімді әдістері мен әдістерін іздеуге байланысты. Зерттеудің өзіндік ерекшелігі – бұл жұмыстың психологиялық компонентін мұғалімнің әдістемелік қолдауының әртүрлі деңгейлерінде бөлуге тырысу. Білім берудің цифрлық трансформациясы жағдайының ерекшелігі педагог қызметкерлердің құзыреттеріне және жұмсақ (икемді) дағдыларға, атап айтқанда цифрлық құзыреттерге және оның жеке қасиеттеріне, танымдық мүмкіндіктері мен оқыту жүйесінің құрамдас бөліктерінің жылдам ауысуы жағдайында бейімделу қабілеттеріне күшейтілген назар аударуды талап етеді. Зерттеу

әдістемесі білім берудің цифрлық трансформациясы саласындағы жұмыстарға және Ресей Федерациясында әдістемелік жұмыстың құрылысын практикалық зерттеуге, цифрлық құзыреттіліктерді зерттеуге негізделген. Зерттеу нәтижесі – әдіскердің тәлімгерлік жүйесінде, сондай-ақ Муниципалитет пен аймақ деңгейінде мұғаліммен психологиялық жұмысының қажетті бағыттарын анықтау.

Түйінді сөздер: білім берудің цифрлық трансформациясы, әдістемелік жұмыс, әдістемелік қызметтің міндеттері, цифрлық құзыреттер, мотивация, инновацияларға қарсылық.

T.F. Grodina

Department of Digital Education Novosibirsk Institute of Advanced Training and Professional Retraining of Educators, Novosibirsk, Russian Federation
e-mail: gtf@edu54.ru

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF METHODOLOGICAL ACTIVITY IN CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF EDUCATION

Abstract. The article discusses the features of the construction and implementation of methodological work with teachers in the current situation of digitalization of education. The purpose of the study is to determine the psychological aspects of methodological work with a teacher in the context of the digital transformation of education. The relevance of the topic is due to the revival of the importance of scientific and methodological support for teachers and management personnel in the Russian Federation and the search for effective techniques, methods of working with teachers at different levels of methodological support. The originality of the study lies in an attempt to highlight the psychological component of this work at different levels of the methodological support of the teacher. The specifics of the situation of digital transformation of education requires increased attention to the competencies of teachers and soft (flexible) skills, in particular to digital competencies and their personal qualities, cognitive capabilities and adaptability in the face of a rapid change in the components of the education system. The research methodology is based on work in the field of digital transformation of education and practical research on the construction of methodological work in the Russian Federation, the study of digital competencies. The result of the study is the identification of the necessary areas of psychological work of a methodologist with a teacher in the mentoring system, as well as at the level of the municipality and region.

Keywords: digital transformation of education, methodical work, tasks of methodical activity, digital competencies, motivation, resistance to innovations.

ВВЕДЕНИЕ

Характерной особенностью современной жизни во всем мире является цифровая трансформация экономики и, как следствие, системы образования.

Конечной целью цифровой трансформации образования являются, во-первых, повышение качества образования через обеспечение развитой цифровой образовательной среды и, во-вторых, подготовка обучающихся к жизни и работе в условиях современного цифрового общества.

Для достижения данной цели именно педагог как ключевая фигура образования привлекает повышенное внимание. Высокая интенсивность происходящих изменений предъявляет требования не только к профессиональным компетенциям педагога, но и к его личностному потенциалу и психологическим особенностям деятельности. Так к числу наиболее актуальных проблем цифровизации образования в России относятся наряду с организационными проблемами (недостаток финансирования и недоработка нормативно-правовой базы) недостаточная изученность влияния цифровизации на участников образовательного процесса и отсутствие теоретических основ педагогики в условиях цифрового обучения; а также «недостаточная психологическая готовность педагогов к цифровым изменениям в образовательном процессе» [1].

Таким образом, возрастает роль методического сопровождения, так как именно оно позволяет через совершенствование системы преподавания, организации, содержания и методов обучения создать комплексные условия, направленные на повышение эффективности и качества образования в контексте актуальной ситуации образования и ее перспективного развития.

В связи с тем, что большинство изменений, происходящих при трансформации образования, осуществляется «в полевых условиях» [2], [3] требуется общее понимание стратегий развития системы образования в целом и методической службы в частности.

На сегодняшний день в Российской Федерации построение адресного научно-методического сопровождения учителя является одним из важнейших стратегических приоритетов формирования методической службы: «Сегодняшний день можно назвать днем возрождения методических служб. Мы должны по-новому посмотреть на содержание термина «методическая служба», ведь перед системой образования стоят современные, актуальные вызовы. Методист – это не администратор или контролер, а мотивированный на развитие представитель от системы образования, педагог высшей квалификационной категории, пользующийся уважением и авторитетом среди коллег, понимающий, как перенести компетенции учителя в практическую плоскость. Это учитель учителей. Основа методической службы – люди» – задал вектор развития, выступая на Всероссийском совещании по вопросам развития методической службы 28 апреля 2022 года, Министр просвещения Российской Федерации Сергей Кравцов [4].

Выделение необходимости перехода к персонифицированной методической поддержке педагога указывает на важность учета его личностного потенциала: индивидуальных характеристик, особенностей ценностно-смысловой сферы, специфики интеллектуальной деятельности, эмоционально-волевых качеств и выстраивания межличностных отношений.

В ситуации цифровой трансформации образования и профессиональные, и психологические характеристики человека оказываются под воздействием системных революционных преобразований.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Исследования, посвященные вопросам цифровой трансформации образования представлены в работах П.И. Гаирбековой, Г.А. Суминой, Е.Ю. Новиковой, А.Ю. Уварова, Э.Гейбл, И.В. Дворецкой, И.О. Котляровой, Г.Г. Головенчика, М.М. Ковалева, Н.А. Ким, С.В. Ивановой и др.

Исследования раскрывают причины, суть и основные составляющие цифровой трансформации образования, указывают приоритетные направления изменений в данной отрасли, ставят вопросы дальнейших исследований – проектирования цифровой дидактики и коммуникации субъектов образовательного процесса.

Исследования методической работы в современных условиях отражены в публикациях Е.Г. Казак, И.И. Тарадановой, Е.В. Гнатышиной, А.О. Белоусова, М.А. Гуляевой, Н.Л. Синевой и др.

Данные работы представляют характеристики составляющих направлений и методов методической работы в современных условиях, указывают на проблемные места и пути оптимизации данного вида деятельности.

Психологические составляющие педагогической деятельности в условиях цифровой трансформации упоминаются в работах И.Я. Мурзиной, В.Л. Назарова, Д.В. Жердева, Н.В. Авербух, В.И. Колыхматова, Т.А. Бороненко, В.С. Федотова, Г.Ф. Арстангалеевой, М.Н. Тезиной, С.М. Слободчиковой и др.

Эти исследования по касательной отражают те или иные специфические характеристики личности или деятельности педагога, которые меняются в условиях цифровой трансформации образования.

Однако, единой работы, представляющей собой выделение возможных направлений, психологических аспектов методической работы с педагогом на сегодняшний день нет, что позволяет провести данный теоретический обзор.

МЕТОДОЛОГИЯ

Подход к цифровой трансформации образования как к инновации [5], [6], [7], [8] позволяет предположить всеобъемлющие качественные изменения всех аспектов системы образования при ориентации на конечную цель – адаптацию системы образования к изменениям на рынке труда.

Специфическими характеристиками цифровой трансформации образования при этом являются:

- формирование цифровой образовательной среды через повышение технической оснащенности образовательного процесса (обеспечение образовательных организаций компьютерами и широкополосным интернетом);
- «геймификация образования» (использованию цифровых обучающих игр и цифровых симуляторов для повышения мотивации обучающихся и вовлечения их в учебный процесс);
- активное применение дистанционных образовательных технологий (онлайн-лекции, онлайн-курсы, вебинары, организация сетевого обучения детей

в условиях кадрового дефицита силами учителя другой школы и т.д.) и смешанного обучения;

- использование средств дополненной и виртуальной реальности, чат-ботов в образовательном процессе;

- персонализация образовательного процесса за счет применения средств искусственного интеллекта и использования цифровых учебно-методических комплексов;

- развитие и расширение использования облачных технологий;

- использование аналитики больших данных;

- использование цифровых средств коммуникации (социальных сетей);

- автоматизация отчетности средствами современных технологических решений;

- развитие системы контент-фильтрации (для рекомендации и продвижения качественных и безопасных цифровых ресурсов в образовательном процессе) [3], [9], [10],[11].

Происходящие изменения задевают не только пласт профессиональных компетенций, но и пласт индивидуальных психологических особенностей функционирования педагога.

Так, В.И. Загвязинский, Т.А. Строкова отмечают, что в связи с активизацией процессов модернизации, обновления содержания, методов и форм обучения заметно увеличилось неприятие школьными учителями новаций – сопротивление инновациям.

Характерной особенностью этого явления являются отрицательное эмоциональное отношение к новым формам коммуникации и организации процесса обучения, снижение активности и творчества в работе, что проявляется в стереотипизации педагогического мышления, и как следствие, профессиональному выгоранию, остановке развития профессионализма [6].

Заявленная ранее характеристика цифровой трансформации образования как процесса с высоким темпом развития и преобразований требует быстрой ориентации в актуальном состоянии и перспективах трансформации от педагогов.

В условиях интенсивных преобразований от педагога требуется:

- мотивация к постоянному обучению и частому повышению квалификации;

- способность к быстрой адаптации;

- высокая скорость обработки информации, быстрое обучение, способность к быстрому синтезу знаний из разных областей;

- «развитое системное мышление и эрудированность ... для быстрого погружения в содержательный контекст в любой сфере деятельности» [2].

Эти состояния должны также стать предметом развития, формирования или профилактики для методиста при построении персонифицированной работы с педагогом.

Ситуация трансформации образования требует от педагога адаптировать образовательный процесс к условиям образовательной среды: в первую очередь в настоящее время большинство авторов указывают на необходимость повышения технической подготовки педагога к использованию цифровых образовательных платформ, ресурсов и сервисов. Так, Головенчик Г.Г. и Ковалев М.М. среди основных приоритетов цифровой трансформации образования выделяют переподготовку всех педагогических работников, направленную на знакомство, овладение и применение цифровых образовательных технологий [10].

Также Котлярова И.О. в целях цифровой трансформации образования выделяя отдельно цели цифровой трансформации именно педагога, видит их в овладении цифровыми образовательными технологиями и методикой организации образовательного процесса, которая отличается новым форматом и регламентом взаимодействия педагога с учениками при смешанной форме обучения (с применением дистанционного формата организации образования) [5]. Действительно, не менее важным является не только методическое освоение новых средств обучения, коммуникации, но и в целом принятие и ориентация в построении образовательного процесса на особенности современного «цифрового» поколения учеников.

В этой связи выделяется особый вид компетенций – цифровые, суть которых заключается в развитии и совершенствовании навыков, необходимых для цифровой трансформации системы образования: использования цифровых образовательных ресурсов, сервисов, контента, технологий в преподавании и обучении, навыков анализа и прогнозирования на основе данных в образовании с применением цифровых технологий [2].

Актуальные исследования направлены на моделирование цифровых компетенций, однако имеются сложности практической оценки цифровых компетенций (методик оценки практически не разработано) [9], [12], [13].

Интересным в рамках данного исследования представляются модели, включающие психологические составляющие в структуре цифровых компетенций.

Например, в модели цифровых компетенций для граждан Европейского союза (The Digital Competence Framework for Citizens) в 5 выделенных областях выделяются:

- область коммуникации и сотрудничества, отражающая «взаимодействие и обмен посредством цифровых технологий, гражданское участие посредством цифровых технологий, сотрудничество с использованием цифровых технологий и этикет в сети»;

- область безопасности, включающая «защиту здоровья и благополучия – компетентность «избегать рисков для здоровья и угроз физическому и психологическому здоровью в процессе использования цифровых технологий», «быть осведомленным о цифровых технологиях для социального благополучия и интеграции») [9, с.39].

Многие модели цифровых компетенций включают помимо технологической составляющей и гибкие навыки, общие знания, являющиеся опорой нового вида компетенций.

Так, в «целевой модели компетенций 2025» когнитивные и социально-поведенческие компетенции, направленные на обеспечение комфортного существования, эффективную коммуникацию и саморазвитие человека в цифровой среде включены наряду с техническими компетенциями.

Перечислим только те компетенции, которые касаются психологических аспектов методического сопровождения:

- навыки и знания, которые помогают справляться с волатильностью и неопределенностью будущего (адаптивность, критическое и системное мышление, умение справляться со стрессом, управление изменениями, бизнес-планирование, способность к самообучению в соответствии с концепцией «lifelong learning»);

- управление вниманием, навыки информационного анализа в структуре навыков и знаний, связанных с обработкой большого потока информации;

- навыки и знания, определяющие высокие коммуникационные способности для эффективного межличностного взаимодействия (умение работать в команде, сотрудничество, навыки самопрезентации, навыки деловых переговоров);

- личностные характеристики как компетенции, не подвластные развитию у компьютеров: эмпатия и эмоциональный интеллект, креативность и нестандартное мышление, управление роботизированными процессами [9].

Интересной теоретической моделью и эмпирическим исследованием цифровых компетенций в России является методика оценки цифровых компетенций (ассессмента), разработанная АНО ВО Университетом Иннополис (г.Казань) совместно с экспертами Центра методологии образования и развития цифровых компетенций ИПИЦРНО ФГАОУ ВО «Российский университет дружбы народов». Модель, лежащая в основе методики, состоит из 6 сфер:

- «1. Применение цифровых продуктов и цифровых образовательных ресурсов.

2. Воспитание личности в условиях цифровой среды.

3. Цифровая дидактика.

4. Оценка и учебная аналитика.

5. Инклюзивность и индивидуализация.

6. Цифровая безопасность и культура работы с данными» [13].

При этом каждая сфера – это уровневая система, включающая комбинаторное сочетание гибких навыков: мотивацию к выполнению необходимых действий, анализ и учет контекста выбора эффективного действия, а также эффективный алгоритм достижения необходимой цели.

Исследование более 100 тысяч педагогов России в 2021-2022 гг. во всех регионах Российской Федерации, показало, что наиболее развитой сферой ожидаемо является «Применение цифровых продуктов и цифровых образовательных ресурсов». В условиях вынужденного массового перехода на

использование дистанционных образовательных технологий в период пандемии (2019-2020 годы) педагоги оперативно научились подбирать эффективные цифровые ресурсы и сервисы для организации учебной деятельности, повысили навык адаптировать и создавать авторский контент с использованием цифровых инструментов. Но внимания требуют наименее выраженные сферы «оценка и учебная аналитика», а также «цифровая безопасность и культура работы с данными». Компетенции данных сфер направлены на умелое использование цифровых инструментов оценки достижений учеников и организации обратной связи с ними, а также компетенции по этичному поведению в цифровой среде, критичной оценке получаемой информации в цифровой среде. Дефицитные области компетенций педагога должны стать предметом методической поддержки и развития с опорой на потенциал конкретного педагога.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Для понимания специфики организации методической деятельности в условиях цифровизации следует обратиться к актуальной практике организации данной деятельности.

Проектирование научно-методической работы на уровне государства является ответом на реальные проблемные места методической работы, отмечаемые многими исследователями и специалистами в данной сфере. Так Казак Е.К. в качестве проблемных мест методической работы в настоящее время отмечает «отсутствие представлений о современных целях и задачах научно-методического сопровождения педагогов, современных способах организации методической деятельности, отсутствие инструментов адресной поддержки педагогов в соответствии с имеющимися у них профессиональными дефицитами серьезный кадровый дефицит и неэффективное распределение функционала между сотрудниками» [14].

Тараданова И.И. в своем выступлении выделяет основные проблемы методической службы:

- отсутствие единого подхода к организации деятельности методических служб на федеральном и региональном уровнях;
- невыполнение методическими службами в полной мере методических задач, на них часто возлагаются организационные и координационные функции;
- отсутствие научной составляющей методической поддержки работников образования и связи между научными исследованиями и реальной педагогической практикой;
- отсутствие персонифицированности методического сопровождения педагогов, учитывающего потребности в профессиональном развитии и затруднения педагогов;
- недостатки нормативного правового сопровождения [15].

Ответом на данную ситуацию стала активизация внимания Правительства к методической деятельности и начало развития института наставничества. Так, 2023 год объявлен годом Педагога и наставника, в 2020 году разработана и дополнена в 2022 году Единая федеральная система (ЕФС) научно-

методического сопровождения педагогических работников и управленческих кадров [16].

Данная система – это совокупность взаимосвязанных и интегрированных между собой, но при этом относительно самостоятельных субъектов научно-методической деятельности федерального, регионального и муниципального уровней, обеспечивающих сопровождение педагогов и управленческих кадров в повышении квалификации, переподготовке, в том числе с учётом выявления профессиональных дефицитов и построения на их основе индивидуальных маршрутов непрерывного развития профессионального мастерства, а также использования стажировочных площадок, сетевых форм взаимодействия и внедрения механизмов наставничества.

В задачи федерального уровня, представленного Министерством Просвещения РФ, ФГАОУ ДПО Академией Минпросвещения России, Федеральными центрами научно-методической сопровождения педагогических работников и профессионально-педагогическими сообществами и ассоциациями входят: координация деятельности всех уровней научно-методического сопровождения педагогов, разработка методологических основ образовательной деятельности через проведение прикладных исследований, разработку и экспертирование методических продуктов, педагогических технологий, диагностических комплексов, дополнительных профессиональных программ и т.д.

В региональный уровень входят Институты развития образования, Институты повышения квалификации, Центры непрерывного повышения профессионального мастерства педагогических работников, региональный методический актив. Данный сегмент системы необходим для координации деятельности региональной системы научно-методического сопровождения, выстраивания единой системы профессионального развития педагогических работников и управленческих кадров. В редакции ЕФС 2022 года уже на этом уровне в задачи начинает входить адресная помощь педагогам через диагностику профессиональных дефицитов, внедрение программы формирования, развития и совершенствования профессиональных компетенций, выстраивание индивидуальных образовательных маршрутов и оказание методической поддержки отдельным категориям педагогов (молодым специалистам, педагогическим работникам школ с низкими образовательными результатами), а также профилактику профессионального выгорания. Еще одна группа задач связана с цифровой трансформацией образования – организация образовательной деятельности с применением электронного обучения и дистанционных образовательных технологий, создание условий для овладения навыками использования современных цифровых технологий [16], [17].

На одного регионального методиста рекомендована нагрузка в 200-250 единиц педагогических работников в зависимости от местных условий и с учетом возможностей региона [18]. В таком случае о персональной работе с педагогом не может идти и речи при таком объеме нагрузки. При этом региональный методист совмещает функции тьютора, педагога, наставника и

куратора, прорабатывая индивидуальный образовательный маршрут, выполняя посткурсовое сопровождение педагога, выявление его профессиональных дефицитов, проведение своих авторских мастер-классов и открытых уроков, оказывая взаимопомощь и взаимоподдержку и другую методическую помощь.

Однако в редакции 2020 года в концепции единой федеральной системы [16] выделялся муниципальный уровень, представленный муниципальными методическими службами (муниципальные методические советы, муниципальные методические объединения), отвечающими за тьюторское сопровождение педагогических работников в связке с региональным уровнем и обеспечивает фасилитацию переноса приобретенных в ходе освоения индивидуальных образовательных маршрутов компетенций в реальную педагогическую практику (в формате стажировок, мастер-классов, организации обмена опытом, посещения учебных занятий педагогических работников); обеспечивает изучение запросов и оказание практической помощи педагогическим работникам и т.д.

Следует отметить, что отдельные регионы не в силах обеспечить качественное научно-методическое сопровождение педагогов без участия муниципальных методистов.

Так, Новосибирская область, как один из крупнейших субъектов страны (42828 работников общего образования в 968 организациях общего образования [19]), не может эффективно наладить методическую поддержку педагогов без муниципального уровня. Так, с 2006 года в регионе созданы межшкольные методические центры в 35 имеющихся муниципалитетах, а с 2021 года в регионе действует сеть муниципальных методических объединений, включающих в частности и ММО ЦО – муниципальное методическое объединение педагогических работников, ответственных за цифровизацию образования. В задачи данной структуры входит решение вопросов цифровизации образования, включающее сопровождение федеральных и региональных платформ, ресурсов и систем цифровизации образования и цифровой коммуникации участников образовательного процесса, развитие цифровых компетенций через проведение обучающих мероприятий.

Опрос участников ММО ЦО, проведенный в марте 2023 года и направленный на оценку эффективности проводимой работы на местах, продемонстрировал наличие общих проблем для всех муниципалитетов: недостаток квалифицированных специалистов в школах и методических службах; необходимость методисту и педагогу работать в условиях многозадачности; возрастание количества проводимых мероприятий в сфере цифровизации образования и «спускаемых» цифровых продуктов, требующих обязательного включения в образовательный процесс и, как следствие, высокая загруженность как методистов, так и педагогов, а также ошибки понимания методической работы, проявляющиеся в несвойственных задачах методиста контролирующем функционале и практическом отсутствии эффективных форм методической деятельности.

Уровневая иерархия методической работы указывает на различие подходов к педагогу:

1. На федеральном уровне педагог – объект методической помощи без непосредственного контакта с реальной практикой конкретного педагога.

2. На уровне региона появляются задачи, решаемые формами групповой работы.

3. На уровне муниципалитета, а особенно на уровне отдельной организации возможен индивидуальный подход и учет психологических особенностей конкретного реального педагога, а не его теоретической модели.

Особая роль методической работы на уровне образовательной организации проявляется в опоре на психологические составляющие и их активизацию – личностные качества и творческий аспект деятельности педагогов для непосредственного роста эффективности образовательной деятельности.

Институт наставничества в полной мере отвечает пониманию задач и условий работы с педагогом на местах, в конкретных образовательных организациях. Характерными особенностями наставничества, зафиксированными в нормативно-правовых документах, регулирующих его функционирование, заявлены среди прочих:

- субъект-субъектное взаимодействие наставника и наставляемого;
- личностно-ориентированная направленность.

Эффективная среда наставничества включает профессиональное и личностное развитие педагогов, ориентирована на начинающих (молодых) специалистов с дефицитом профессиональных компетенций и педагогов старшего возраста, испытывающих затруднения в условиях цифровой трансформации образования.

Однако выделяются и риски реализации наставничества, включающие низкую мотивацию участников пары наставник-наставляемый, формальный подход и отсутствие понимания наставничества как механизма профессионального роста, высокая нагрузка и низкая степень взаимодействия.

Данные риски требуют также учета психологических факторов организации взаимодействия в паре наставник-наставляемый, формирование положительной мотивации и установления эффективной коммуникации, способствующей развитию профессионализма. Поэтому кадровые условия реализации наставничества предполагают наличие в штате организации педагога-психолога, сопровождающего взаимодействие наставника и наставляемого. В документе учтены психолого-педагогические факторы, которые включают меры по созданию атмосферы психологического комфорта и доверия, взаимопомощи и уважения в педагогическом коллективе.

«Психолого-педагогический ресурс в системе наставничества подразумевает:

– широкое использование методик и технологий рефлексивно-ценностного и эмоционально-ценностного отношения к участникам системы наставничества, которые способствуют актуализации глубинных жизненных ресурсов, нередко

скрытых от них самих; это обеспечивают педагог-психолог и различные психологические службы при реализации программ наставничества;

- психологическую поддержку формируемым парам наставников и наставляемых посредством проведения психологических тренингов, направленных на развитие эмпатических способностей, применения акмеологических практик, укрепляющих профессиональное здоровье специалистов, способствующих преодолению жизненных и профессиональных кризисов; психолог также участвует в определении совместимости наставнических пар/групп;

- формирование психологической готовности наставляемого не копировать чужой, пусть и очень успешный опыт, а выйти на индивидуальную траекторию, которая поможет сформироваться неповторимому профессиональному почерку педагога» [20].

Таким образом, мы видим, что цифровая трансформация образования не может осуществляться без опоры на педагога и его психологические качества, следовательно, методическое сопровождение педагогического работника должно включать позитивное развитие данных качеств в контексте формирования цифровых компетенций и принятия эффекта трансформации образования. Это возможно на уровне субъект-субъектного взаимодействия и мотивирующих групповых мероприятиях – то есть частично на региональном, муниципальном и преимущественно, на уровне конкретной образовательной организации. Что повышает требования к уровню подготовки методистов на местах.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Цифровая трансформация образования, интенсивными темпами происходящая во всем мире и повышающая роль и значение цифровых ресурсов, систем и инструментов в образовательном процессе, все равно оставляет педагога на позиции главного условия обеспечения эффективности образовательного процесса.

Однако педагогу в данной ситуации не легко – к нему предъявляется все больше требований как к профессиональным качествам, так и к личностным характеристикам: расширяются сферы его компетенций (включается новый вид – цифровые компетенции), требуется гибкая адаптация и быстрая обучаемость, высокий уровень мотивации и отсутствие сопротивлений инновациям.

В помощь педагогу в данных условиях может прийти методическая служба, что в целом понимается и на федеральном уровне и отражается в целевых ориентирах нормативных документов, формировании единой системы научно-методического сопровождения педагогических работников и управленческих кадров, создании института наставничества.

Уровневая иерархия организации методической работы закрепляет задачи и функционал каждого структурного элемента системы, непосредственное взаимодействие с педагогом может осуществляться, начиная с муниципального уровня, но активное сотрудничество и работа на психологическом уровне – только в условиях отдельной организации.

В методической работе наблюдается противоречие – чем выше уровень методической работы, тем дальше от педагога становится методическая служба, тем меньше взаимосвязей и понимания специфики реальной работы педагогов в образовательных организациях, но стратегические ориентиры диктуются «сверху», а исполняются «на местах».

Уровень регионального или муниципального методиста (в зависимости от масштаба региона) ориентирован больше на информационную поддержку и сбор статистических показателей достижений тех или иных ориентиров государственной политики в сфере образования. Личностного контакта с педагогом не устанавливается и учета его отношения, сложностей и возможностей в организации образовательного процесса не производится.

Однако очевидно, что в организации персонализированной методической работы в современных условиях необходимо исходить не только из содержания деятельности учителя, но и из психологии работы с педагогом, опираться на психологические особенности личности педагога и закономерности психологии развития, учитывать специфику влияния трансформации системы образования на мотивацию и отношение к инновациям конкретного педагогического работника.

Этому запросу соответствует институт наставничества, развиваемый в России. В методических рекомендациях по организации системы наставничества учтены и кадровые условия, и психолого-педагогические направления деятельности, которые возникают в условиях межличностного взаимодействия и работы со взрослым коллегой.

Психологическими аспектами методической работы становится мотивация педагога, его эмоциональное отношение к инновационным цифровым технологиям обучения и способам коммуникации,

Понимание задач методической работы в условиях цифровой трансформации образования ставит вопрос поиска актуальных направлений и методов персональной методической поддержки и отвечающих современным возможностям построения работы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гаирбекова П.И. Актуальные проблемы цифровизации образования в России [Электронный ресурс] // Современные проблемы науки и образования. – 2021. – № 2. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=30673>
2. Сумина Г.А. Цифровая трансформация образования. Методические рекомендации / Г.А. Сумина, Е.Ю. Новикова. – Саратов: Министерство образования Саратовской области, 2021. – 26 с.
3. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования / А.Ю. Уваров, Э. Гейбл, И.В. Дворецкая и др.; под ред. А.Ю. Уварова, И.Д. Фрумина. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. – 343 с.

4. Котлярова И.О. Цифровая трансформация образования как инновация / И.О. Котлярова // Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогические науки». – 2022. – Т. 14. – № 1. – С. 6-21. DOI: 10.14529/ped220101

5. Стратегический приоритет развития методической службы – адресное сопровождение учителя [Электронный ресурс] // Официальный сайт Минпросвещения России. URL: <https://edu.gov.ru/press/5079/strategicheskiy-prioritet-razvitiya-metodicheskoy-sluzhby-adresnoe-soprovozhdenie-uchitelya/>

6. Загвязинский В.И. Сопротивление инновациям: сущность, способы профилактики и преодоления / В.И. Загвязинский, Строкова Т.А. Строкова // Образование и наука. – 2014. – №3(112). – С. 3-21.

7. Мурзина И.Я. Гуманитарное сопротивление в условиях цифровизации образования / И.Я. Мурзина // Образование и наука. – 2020. – Том 22. – №10.

8. Назаров В.Л., Жердев Д.В., Авербух Н.В. Шоковая цифровизация образования: восприятие участников образовательного процесса [Электронный ресурс] / В.Л. Назаров, Д.В. Жердев, Н.В. Авербух // Образование и наука. – 2021. – №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/shokovaya-tsifrovizatsiya-obrazovaniya-vospriyatie-uchastnikov-obrazovatel'nogo-protsessa> (дата обращения: 21.04.2023).

9. Колыхматов В.И. Профессиональное развитие педагога в условиях цифровизации образования: учеб-метод. Пособие. – СПб.: ГАОУ ДПО «ЛОИРО», 2020. – 135 с.

10. Головенчик Г.Г., Ковалев М.М. Цифровая экономика. – Минск: Изд. БГУ, 2019. – 395 с.

11. Перкова В.Г., Ким Н.А. Сетевая дистанционная школа Новосибирской области // Вестник образования России. Система образования Новосибирской области. – 2015. - № 1. – С. 37-43.

12. Бороненко Т.А., Федотова В.С. Исследование цифровой компетентности педагогов в условиях цифровизации образовательной среды школы [Электронный ресурс] // Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология. – 2021. – Т. 27, № 1. – С. 51–61. URL: <http://doi.org/10.18287/2542-0445-2021-27-1-51-61>

13. Арстангалеева Г.Ф., Тезина М.Н., Слободчикова С.М. Оценка сформированности цифровых компетенций педагогических работников // Отечественная и зарубежная педагогика. – 2022. - Т. 1, № 3 (84). – С. 140–155. doi: 10.24412/2224-0772-2022-84-140-155.

14. Казак Е.Г. Роль регионального методического актива в научно-методическом сопровождении реализации региональных проектов [Электронный ресурс] // Всероссийское совещание «Развитие методической службы в Российской Федерации»: сборник материалов. Москва, - 2022 URL: https://report.apkpro.ru/uploads/share/ПРОГРАММА%20ВС_26.04.2022.pdf

15. Тараданова И.И. Развитие методической службы в российской федерации: основные подходы и приоритеты // Материалы выступления. Казань. 11.08.2022.

Распоряжение Минпросвещения России от 16.12.2020 N Р-174 «Об утверждении Концепции создания единой федеральной системы научно-методического УДК 376.3

V.N. Kosheleva¹, D.M. Yessimkhanova*²

¹Amanzholov University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

²Amanzholov University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

*e-mail: dida.94@mail.ru

COPING STRATEGIES AND PROFESSIONAL RESPONSIBILITIES: ADDRESSING THE PSYCHOLOGICAL CHALLENGES OF EMERGENCY RESPONDERS

Abstract. This article delves into the demanding profession of emergency responders within the Department of Emergency Situations (DES). It emphasizes the perpetual stress they face and the vital requirement for effective coping strategies. The discussion extends globally, underlining the importance of comparative insights to enhance training and support for emergency responders on an international scale. The pivotal role of societal recognition and support in alleviating the psychological burdens faced by these professionals is also explored. Furthermore, the article highlights the invaluable contribution of psychological research in enhancing the professional performance of emergency responders, ultimately ensuring the safety and security of communities during extreme circumstances. This comprehensive examination sheds light on the multifaceted challenges and solutions in the world of emergency response. Moreover, the article acknowledges the pivotal role of societal recognition and support in mitigating the psychological burdens that weigh on these dedicated professionals. Lastly, it accentuates the indispensable value of psychological research in improving the overall professional performance of emergency responders, ultimately ensuring the safety and security of communities during extreme and unpredictable circumstances. This comprehensive examination sheds light on the multifaceted challenges and innovative solutions within the realm of emergency response.

Keywords: coping strategies, interaction styles, emergency services, SACS questionnaire, adaptability, psychological resilience, professional performance, psychological assessment, training and support, crisis response.

В.Н. Кошелева¹, Д.М. Есимханова*²

¹Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

²Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

*e-mail: dida.94@mail.ru

ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙДАҒЫ АДАМДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫН ШЕШУ СТРАТЕГИЯСЫ МЕН КӘСІБИ МІНДЕТТЕРІ

Аңдатпа. Бұл бапта Төтенше жағдайлар департаменті (DCHS) құтқарушыларының күрделі кәсібі қаралады. Онда олар бетпе-бет келетін тұрақты стресс және қиындықтарды жеңудің тиімді стратегияларына өмірлік

маңызды қажеттілік атап өтіледі. Пікірталас бүкіл әлемге таралып, халықаралық ауқымдағы төтенше жағдайларға ден қою қызметтерін қолдау мен оқытуды жақсарту үшін салыстырмалы талдаудың маңыздылығын атап өтті. Сондай-ақ осы мамандар кездесетін психологиялық ауыртпалықты жеңілдетуде қоғамдық мойындау мен қолдаудың негізгі рөлі зерттеледі. Бұдан басқа, мақалада төтенше жағдайларда қоғамның қауіпсіздігі мен қорғалуын қамтамасыз ететін авариялық-құтқару қызметтерінің кәсіби қызметін арттыруға психологиялық зерттеулердің баға жетпес үлесі атап өтіледі. Бұл кешенді зерттеу төтенше жағдайларға ден қою әлеміндегі көп қырлы проблемалар мен шешімдерге жарық береді. Оның үстіне, мақалада психологиялық ауыртпалықты жеңілдетудегі қоғамдық мойындау мен қолдаудың негізгі рөлі мойындалады, ол өз ісіне адал осы кәсіпқойларға жүктеледі. Ақырында, ол шұғыл ден қою қызметтері қызметкерлерінің жалпы кәсіби қызметін жақсарту үшін психологиялық зерттеулердің айырықша құндылығын атап өтеді, бұл ақыр соңында экстремалды және болжамсыз жағдайларда қоғамдастықтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Бұл кешенді зерттеу төтенше жағдайларға ден қою саласындағы көп қырлы проблемалар мен инновациялық шешімдерге жол ашады.

Түйін сөздер: өзара іс-қимыл стильдері, шұғыл көмек көрсету қызметтері, сауалнама сәс, бейімділік, психологиялық орнықтылық, кәсіби қызмет, психологиялық бағалау, оқыту және қолдау, дағдарыстық ден қою.

В.Н. Кошелева¹, Д.М. Есимханова^{*2}

¹Аманжолов университет, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

²Аманжолов университет, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

*e-mail: dida.94@mail.ru

СТРАТЕГИИ ПРЕОДОЛЕНИЯ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОБЯЗАННОСТИ: РЕШЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ ЛИЦ ЧРЕЗВЫЧАЙНОЙ СИТУАЦИИ

Аннотация. В этой статье рассматривается сложная профессия спасателей Департамента по чрезвычайным ситуациям (ДЧС). В ней подчеркивается постоянный стресс, с которым они сталкиваются, и жизненно важная потребность в эффективных стратегиях преодоления трудностей. Дискуссия распространяется по всему миру, подчеркивая важность сравнительного анализа для улучшения обучения и поддержки служб реагирования на чрезвычайные ситуации в международном масштабе. Также исследуется ключевая роль общественного признания и поддержки в облегчении психологического бремени, с которым сталкиваются эти специалисты. Кроме того, в статье подчеркивается неоценимый вклад психологических исследований в повышение профессиональной деятельности аварийно-спасательных служб, в конечном итоге обеспечивающих безопасность и защищенность общества в чрезвычайных обстоятельствах. Это комплексное исследование проливает свет на многогранные проблемы и решения в мире реагирования на чрезвычайные

ситуации. В статье признается ключевая роль общественного признания и поддержки в смягчении психологического бремени, которое лежит на этих преданных своему делу профессионалах. Наконец, она подчеркивает незаменимую ценность психологических исследований для улучшения общей профессиональной деятельности сотрудников служб экстренного реагирования, что в конечном итоге обеспечивает безопасность и безопасность сообществ в экстремальных и непредсказуемых обстоятельствах. Это комплексное исследование проливает свет на многогранные проблемы и инновационные решения в сфере реагирования на чрезвычайные ситуации.

Ключевые слова: стратегии совладания, стили взаимодействия, службы экстренной помощи, опросник SACS, адаптивность, психологическая устойчивость, профессиональная деятельность, психологическая оценка, обучение и поддержка, кризисное реагирование.

INTRODUCTION

Emergency responders, the unsung heroes who stand at the frontline during disasters and crises, face extraordinary challenges in their mission to protect and serve communities. Their work within the Department of Emergency Situations (DES) demands unwavering dedication, resilience, and the ability to navigate an array of complex situations. This article delves into the psychological aspects of their profession, shedding light on how these professionals cope with the relentless stress they encounter.

This exploration draws insights from various sources, including the works of prominent psychologists and researchers, such as S. Hobfoll, L.I. Libin, A.V. Demina, L.D. Khazova, S.A. Yaltonsky, S.K. Nartova-Bochaver, R.R. Nabiullina, and N.A. Orphans. It also takes into account the perspectives of individuals working in emergency services in both Russia and Kazakhstan. These sources provide valuable data on the coping mechanisms, assertiveness, and behavior of emergency responders.

The article spans a wide array of topics, encompassing the role of societal recognition, support, and appreciation in mitigating the psychological burdens faced by these professionals. It also underscores the significance of psychological research in enhancing their professional performance and promoting the safety and security of societies during critical situations. Through an amalgamation of insights and experiences, this article aims to offer a comprehensive understanding of the psychological challenges encountered by emergency responders and the coping strategies that enable them to overcome such challenges effectively. Constant Stress and Its Implications

Emergency services employees operate under constant stress, as they must swiftly respond to critical situations where every second counts. This makes their job one of the most stressful professions in the world. The ability to cope with this stress is paramount to their effectiveness and well-being.

LITERATURE REVIEW

Coping strategies are the mechanisms individuals employ to manage negative emotions and stress. Understanding how emergency responders develop effective

coping strategies under extreme conditions is essential for maintaining both their productivity and mental health. These strategies can vary widely and often play a crucial role in an employee's ability to carry out their duties effectively[1].

Working in emergency situations demands not only high stress resistance but also specific psychological skills. Research in this area can help identify the most effective education and training methods to enhance employee performance and ensure their mental health is well-preserved.

Comparing approaches to managing extreme conditions and stress in emergency situations across different countries can provide valuable insights and comparative data. These insights can contribute to improving the training and support provided to emergency responders, not only in Russia but globally[2].

Emergency responders play a vital role in ensuring public safety during critical situations. The support and recognition they receive from society can have a positive impact on their psychological well-being. Acknowledging their sacrifices and dedication to public safety can help alleviate some of the stress they experience.

Studying coping strategies and stress management among emergency response personnel is essential for improving their professional performance, thereby ensuring the safety and protection of society in extreme situations.

The term "coping" first emerged in psychological literature in 1962 when L. Murphy used it to study how children cope with developmental crises. Four years later, in 1966, R. Lazarus introduced the concept of "coping" to describe conscious strategies for dealing with stress and other anxiety-inducing events [3].

Coping is defined as "continuously changing cognitive and behavioral efforts aimed at responding to specific external and/or internal demands that are appraised as being too great or exceeding the person's resources." It is a dynamic process, adapting to the interaction between an individual and their environment [4].

According to Lazarus, stress occurs when an individual's perception of environmental demands outweighs the resources available to meet them. Stress is a subjective experience, and people evaluate potential stressors by weighing environmental demands against their assessment of the resources available to respond to them[3].

A study conducted by Bovin B.G., Myagkikh N.I., Safronov A.D. and their colleagues assessed the degree of tension and physiological stress associated with the informational, psychological, emotional and sensory aspects of the work of emergency officials. The study showed that work in this area is characterized by a high level of stress and strain [5].

Over time, the concept of "coping" expanded to include a wide range of stressors, not just those that are too great for an individual's resources. Coping strategies encompass cognitive, emotional, and behavioral techniques employed in various contexts, making it a comprehensive approach to managing stress[6].

Many studies on coping strategies have been conducted by Russian scientists, including researchers like Tukhtarova I.V., Sirota N.A., Khazovoy S.A., Yaltonsky V.M., Antsyferova L.I., Libina A.V., Demina L.D., Nartova-Bochaver S.K., Nabiullina

R.R., and many others [6], [7], [8],[9]. These studies have contributed significantly to the understanding of coping mechanisms and their applications in various scenarios.

In Kazakhstan, the Committee for Emergency Situations of the Ministry of Internal Affairs plays a crucial role in civil protection and disaster management. Their responsibilities include preventing and mitigating emergency situations, providing emergency medical and psychological assistance, ensuring fire safety, and organizing civil defense [10].

METHODOLOGY

Conduct an extensive review of existing literature related to the psychological challenges faced by emergency responders. This will include scholarly articles, books, and reports that provide insights into the stressors, coping mechanisms, and the impact on the mental health of emergency responders. Additionally, explore literature on international emergency response systems to gather comparative data.

To delve deeper into the psychological aspects associated with the work of emergency responders, this article incorporated the "SACS Questionnaire" (Strategies for Assisting Coping in Stress), developed by Steven Hobfoll and colleagues, to assess coping strategies.

The "SACS Questionnaire" provides a tool for measuring the effectiveness of various coping strategies employed by individuals in stressful situations, with a focus on how these strategies impact the preservation of psychological well-being. The questionnaire covers a broad spectrum of coping strategies, including social support, active problem-solving, and positive reappraisal.

In our study, an survey of emergency responders was conducted using the "SACS Questionnaire" as the data collection instrument. Participants responded to questions related to their preferred stress-coping strategies and their perceptions of the effectiveness of these strategies.

RESULTS AND DISCUSSION

The committee operates in accordance with the constitution, laws, and regulations, with key goals that include developing the state strategy for civil protection and coordinating actions in the field.

Emergency service employees in Kazakhstan face significant psychological challenges. Their work often involves high-stress situations that demand rapid decision-making, analytical thinking, and maintaining composure. These challenges underscore the importance of psychological support and effective coping strategies in their line of work.

The article provides valuable insights based on the responses of 22 Department of Emergency Situations employees who participated in the SACS Questionnaire. These findings highlight the diverse coping and interaction strategies exhibited by the participants across various scenarios, underscoring the significance of tailoring training and support to individual needs within the emergency services sector.

Table 1. Results of the "SACS Questionnaire" (S. Hobfoll):

Behavior Type	High Score (%)	Average Score (%)	Low Score (%)
Assertive Actions	45%	28%	27%
Entering Social Contact	28%	18%	54%
Seeking Social Support	18%	37%	45%
Cautious Actions	45%	45%	10%
Impulsive Actions	45%	0%	55%
Avoidance	18%	9%	73%
Indirect Actions	0%	18%	82%
Antisocial Actions	18%	27%	55%
Aggressive Actions	9%	27%	64%

Assertive Actions:

45% of participants demonstrated high scores, indicating their ability to confidently and effectively express their opinions and needs.

28% had average results, suggesting a more moderate approach to assertiveness.

27% scored low, potentially indicating uncertainty or an inability to express their needs.

Entering Social Contact:

28% of participants achieved high scores, indicating active participation in social interactions.

18% displayed average results, reflecting a more restrained approach to social contacts.

54% scored low, indicating a preference for avoiding social situations.

Seeking Social Support:

18% of participants scored high, showcasing their ability to actively seek social support.

37% had average results, indicating a balanced approach to seeking support.

45% scored low, reflecting a more independent interaction style.

Cautious Actions:

45% of participants showed high results, suggesting a careful and attentive approach to actions.

45% had average results, indicating a balance between caution and decisiveness.

10% scored low, potentially indicating a more decisive style of action.

Impulsive Actions:

45% of participants displayed high results, indicating a tendency towards impulsive actions.

0% achieved average results, suggesting an absence of a middle ground.

55% scored low, reflecting a more judicious style of action.

Avoidance:

18% of participants achieved high scores in avoidance, indicating a preference for avoiding conflicts or unpleasant situations.

9% had average results, suggesting a more balanced approach to avoidance.

73% scored low, indicating a low inclination to avoid and a preference for direct interaction.

Indirect Actions:

0% of participants scored high in indirect actions, indicating a tendency towards open communication.

18% displayed average results, suggesting that some preferred more indirect methods of interaction.

82% scored low, reflecting openness and straightforwardness in communication.

Antisocial Actions:

18% of participants scored high in antisocial actions, indicating a tendency to avoid social situations.

27% achieved average results, suggesting a balanced approach.

55% scored low, reflecting a more social and open nature.

Aggressive Actions:

9% of participants demonstrated high results in aggressive actions, indicating a tendency towards more aggressive behavior.

27% had average results, suggesting a balance between aggressiveness and restraint.

64% scored low, reflecting a more calm and reserved behavior.

Drawing from the outcomes of the SACS Questionnaire by S. Hobfoll, it is evident that participants exhibit a diverse array of strategies and behavioral approaches across diverse situations. Some demonstrate strong assertiveness and active involvement in social interactions, while others lean towards avoidance. Additionally, the pursuit of social support and the level of cautiousness exhibit considerable variations. These discrepancies potentially play a pivotal role in shaping their capacity to adapt to emergency scenarios and navigate their professional roles, notably within the realm of emergency services.

CONCLUSION

In conclusion, the article delves into the insightful findings derived from the SACS Questionnaire, shedding light on the multifaceted strategies and behavior styles exhibited by participants across diverse scenarios. The results underscore the remarkable diversity in assertiveness, social interactions, support-seeking, cautiousness, impulsivity, avoidance, and other behavioral dimensions among the subjects. These variations hold significant implications, particularly in the context of professional roles within the emergency services sector. Understanding these diverse coping and interaction strategies is paramount in enhancing the preparedness and effectiveness of emergency responders, as it allows for tailored training and support to suit individual needs. By acknowledging these distinctions, the article emphasizes the importance of psychological adaptability and the development of coping mechanisms to navigate the demanding challenges inherent to emergency service roles, ultimately contributing to the safety and well-being of society in times of crisis.

BIBLIOGRAPHY

1. Ильин В.В. Исследование копинг-стратегий в учебной деятельности учащихся старших классов / В.В. Ильин, Л.С. Назырова. – Усть-Каменогорск: Изд-во Восточно-казахстанского государственного университета им. С. Аманжолова.

2. Панькова А.А. Этнопсихологические особенности копинг-стратегий современных подростков / Инновационный вектор развития науки и образования: сб. мат-ов внутривуз. науч.-практ. конф. молодых ученых и магистрантов / А.А. Панькова, Е.И. Барабанова. – Усть-Каменогорск: Изд-во ВКГУ, 2012. – С. 228-231.
3. Lazarus & Folkman, 1984, p.141, цит. по Losoya, 1998.
4. Психологическая защита у детей / Никольская, Грановская, 2000. – С. 70.
5. Трофимова Н.С. Психологическое обеспечение деятельности сотрудников патрульно-постовой службы полиции при проведении массовых мероприятий, Мск. / Трофимова Н.С. – 2018. – С. 8-9.
6. Демина Л.Д. Психическое здоровье и защитные механизмы личности / Л.Д. Демина, И.А. Ральникова. – Изд-во Алтайского государственного университета, 2000. – С. 38.
7. Артамонов В.С. (ред.) Актуальные проблемы пожарной безопасности / В.С. Артамонов. – СПб.: С.-Петербург. ун-т ГПС МЧС России, 2011. – С. 240.
8. Billings, A.G., & Moos, R.H. Coping, stress, and social resources among audits with unipolar depression. Journal of Personality and Social Psychology, // Актуальные вопросы современной психологии: матер. III Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, февраль 2015 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2015. – С. 17-19.
9. Ялтонский В.М. Поиск социальной поддержки и её восприятие при алкоголизме / В.М. Ялтонский, Н.А. Сирота, Н.С. Видерман. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.vnps.ru/vn-02-99-2.htm>.
10. Жумагалиева Б.К. Психологические особенности копинг-стратегий военнослужащих / Б.К. Жумагалиева, Е.И. Барабанова // Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби. – №1(48). – С. 61-67.

УДК 1.159.99

МРНТИ 15.81.61

O.V. Kulikova*¹, A.I. Garber², I.K. Amanova³, A.I. Nuyakshev⁴

¹ Turan University, Almaty, Kazakhstan

² The International Center advanced training and scientific information,
Leipzig, Germany

³ Turan University, Almaty, Kazakhstan

⁴ Kainar University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: alisa_ok@mail.ru

ASPECTS OF MENTAL HEALTH PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES MELLITUS

Abstract. The relevance of the research lies in the fact that the number of people with type 2 diabetes increases every year. This is associated with negative changes in people's lifestyles, namely: stress, physical inactivity, poor nutrition, bad habits, etc.

Type 2 diabetes is a chronic disease that requires long-term treatment and patient monitoring of their health. Since this disease affects both physical and psychological health, patients often face various factors of secondary stress associated with the need to adjust their lifestyle, nutrition, sugar control, etc. Insufficient knowledge of aspects of mental health and chronic stress management can lead to a deterioration of the condition health and, as a result, deterioration in the patient's quality of life.

The purpose of the study is to show aspects of mental health of patients with type 2 diabetes mellitus.

Methodological research is based on the theories of stress, resilience, coping behavior and projective factors in health psychology.

Theoretical significance is to expand understanding of the impact of mental health aspects on the quality of life of patients with type 2 diabetes.

Practical significance - the results obtained can be used to develop effective strategies for psychological correction and prevention of chronic stress in this category of patients. Based on the data obtained, it is possible to develop individual programs for recovery and strengthening of resilience, promoting adaptation to the disease and improving the quality of life.

The main difference between the studies is the search for projective (protective) factors that help maintain the mental health of patients with type 2 diabetes.

Keywords: mental health, prevention, chronic stress, patients with diabetes.

О.В. Куликова*¹, А.И. Гарбер², И.К. Аманова³, А.И. Нуякшев⁴

¹ Тұран университеті, Қазақстан, Алматы

² Жетілдірілген зерттеулер мен ғылыми ақпараттың халықаралық орталығы
Лейпциг, Германия

³ Тұран университеті, Қазақстан, Алматы

⁴ Қайнар университеті, Қазақстан, Алматы

*e-mail: alisa_ok@mail.ru

ПСИХИКАЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҚТЫҢ АСПЕКТІЛЕРІ 2 ТҮРЛІ ҚАНТ ДИАБЕТІМЕН АУЫРАТЫН НАУҚАСТАР

Андатпа. Зерттеудің өзектілігі 2 типті қант диабетімен ауыратындар санының жыл сайын артып келе жатқанында. Бұл адамдардың өмір салтындағы жағымсыз өзгерістермен байланысты, атап айтқанда: стресс, физикалық белсенділік, дұрыс тамақтанбау, жаман әдеттер және т.б.

2 типті қант диабеті созылмалы ауру болып табылады, ол ұзақ мерзімді емдеуді және пациенттердің денсаулығын бақылауды қажет етеді. Бұл ауру физикалық және психологиялық денсаулыққа әсер ететіндіктен, пациенттер өмір салтын, тамақтануды, қантты бақылауды және т.б. түзету қажеттілігімен байланысты қайталама стресстің әртүрлі факторларына жиі тап болады. Психикалық денсаулық аспектілерін және созылмалы стрессті басқаруды жеткіліксіз білу адамның нашарлауына әкелуі мүмкін. денсаулығының жай-күйі және соның салдарынан науқастың өмір сүру сапасының нашарлауы.

Зерттеудің мақсаты – 2 типті қант диабетімен ауыратын науқастардың психикалық денсаулығының аспектілерін көрсету.

Әдістемелік зерттеулер денсаулық психологиясындағы стресс, төзімділік, мінез-құлықты жеңу және проекциялық факторлар теорияларына негізделген.

Теориялық маңыздылығы 2 типті қант диабетімен ауыратын науқастардың өмір сүру сапасына психикалық денсаулық аспектілерінің әсері туралы түсінікті кеңейту болып табылады.

Тәжірибелік маңыздылығы – алынған нәтижелерді пациенттердің осы санатындағы созылмалы стресстің алдын алу және психологиялық түзетудің тиімді стратегияларын әзірлеу үшін пайдалануға болады. Алынған мәліметтер негізінде ауруға бейімделуге және өмір сүру сапасын жақсартуға көмектесетін тұрақтылықты қалпына келтіру және нығайту үшін жеке бағдарламаларды әзірлеуге болады.

Зерттеулер арасындағы негізгі айырмашылық 2 типті қант диабетімен ауыратын науқастардың психикалық денсаулығын сақтауға көмектесетін проекциялық (қорғаныш) факторларды іздеу болып табылады.

Түйінді сөздер: психикалық денсаулық, алдын алу, созылмалы стресс, қант диабетімен ауыратын науқастар.

О.В. Куликова*¹, А.И. Гарбер², И.К. Аманова³, А.И. Нуякшев⁴

¹ Университет «Туран», Алматы, Казахстан

² Международный центр повышения квалификации и научной информации
г.Лейпциг, Германия

³ Университет «Туран», Алматы, Казахстан

⁴ Университет «Кайнар», Алматы, Казахстан

*e-mail: alisa_ok@mail.ru

АСПЕКТЫ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ПАЦИЕНТОВ С САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ ВТОРОГО ТИПА

Аннотация. Актуальность исследований заключается в том, что ежегодно увеличивается число заболевших сахарным диабетом 2-го типа. Это связывают с негативными изменениями образа жизни людей, а именно: стрессом, гиподинамией, нерациональным питанием, вредными привычками и др.

Диабет второго типа – это хроническое заболевание, которое требует длительного лечения и контроля пациентом своего здоровья. Поскольку это заболевание влияет, как на физическое, так и на психологическое здоровье, пациенты часто сталкиваются с различными факторами вторичного стресса связанного с необходимостью перестройки своего образа жизни, питания, контроля сахара и др. Недостаточное знание аспектов психического здоровья и управление хроническим стрессом может привести к ухудшению состояния здоровья и, как следствие, ухудшению качества жизни пациента.

Цель исследования – показать аспекты психического здоровья пациентов с сахарным диабетом второго типа.

В основе методологических исследований лежат теории стресса, резильентности, копинг-поведения и проактивных факторов психологии здоровья.

Теоретическая значимость – в расширении понимания влияния аспектов психического здоровья на качество жизни пациентов с диабетом 2-го типа.

Практическая значимость – полученные результаты могут быть использованы для разработки эффективных стратегий психологической коррекции и профилактики хронического стресса у данной категории пациентов. На основе полученных данных можно разработать индивидуальные программы восстановления и укрепления резильентности, способствующие адаптации к заболеванию и повышению качества жизни.

Основным отличием исследований, является поиск проактивных (защитных) факторов, помогающих сохранить психическое здоровье пациентов с диабетом 2-го типа.

Ключевые слова: психическое здоровье, профилактика, хронический стресс, пациенты с сахарным диабетом.

INTRODUCTION

Currently, the number of people suffering from diabetes mellitus, especially type II diabetes, is rapidly growing. Along with the need to provide timely medical care to patients to preserve and maintain their physical health, the problem of preserving the mental health of patients with diabetes mellitus is urgent, since this chronic endocrine disease has a negative impact on both the patient's physical condition and his mental well-being.

Turning to statistics, we can state the fact that since 1980, the total number of people with diabetes in the world has increased 5 times; according to 2018 data, 422 million people suffer from this disease, that is, almost 10% of all inhabitants of the earth. A large number of people have already been diagnosed with a pre-diabetic condition (excess weight, high blood pressure, insulin resistance, etc.), that is, they are one step away from this endocrine disease, and even more people who have symptoms of the disease, but it has not yet been diagnosed. Unfortunately, the number of patients with diabetes continues to grow rapidly. It is expected that by 2030 the number of cases will double and will account for 20% of the entire world population [1].

The main reasons for the increase in diabetes mellitus include: negative changes in people's lifestyle, namely: stress, physical inactivity, poor nutrition, bad habits, etc.

The development of diabetes is often accompanied by increased fatigue, chronic fatigue, sleep problems, headaches, mood swings, even psychopathic-like states, which are often considered as symptoms of emotional stress. This is due to the fact that there is an interdependence of the three regulatory systems of the human body that carry out homeostasis and adaptation: nervous, endocrine and immune [2]. Such a close relationship leads to the fact that stress, affecting the nervous system, affects through it both the immune and endocrine systems.

This clearly shows that stress, psychological trauma, and severe nervous strain play a huge role both in the occurrence of this endocrine disease and on its course. The

mental health of a diabetic is very unstable, for example, as soon as patients become “nervous” (experience stress), their blood sugar often rises.

LITERATURE REVIEW

The connection between diabetes and emotional stress was noted back in 1674. Thomas Willis. He wrote that the onset of diabetes mellitus is often preceded by “prolonged grief.” In the middle of the 19th century, Claude Bernard established a connection between hyperglycemia and the activity of the central nervous system, and subsequently many famous scientists, incl. S.S. Korsakov, considered diabetes as a “nervous disease.”

From this example, it is obvious that in addition to physical disorders in the body with diabetes, the patient’s mental health also suffers.

Another example could be patients' reactions to being diagnosed with diabetes and the need to change their lives. As noted, such scientists as: M.B.Antsiferov, O.G.Melnikova, M.Yu.Drobizhev, T.A.Zakharchuk reactions can be expressed in the form of fear, anger, grief, suffering, anxiety, and can appear in isolation, alienation, impoverished contacts with people, passivity. Due to the diagnosis, people may experience increased anxiety, lack of self-confidence, a disorder of self-esteem, up to the formation of an inferiority complex, fear of negative attitude from others, fear of possible severe complications of diabetes, up to the experience of obsessive states. The situation becomes more complicated if the newly diagnosed patient is surrounded by diabetics who already have severe complications. The patient automatically puts himself in their place - therefore, in the first months after diagnosis, people often develop depressive symptoms, fear of lifelong dependence on insulin injections, and the need for severe dietary restrictions. Also, stories about possible complications of the disease that lead to loss of vision, amputation of limbs, etc. are extremely negative factors in the experience of accepting a diagnosis, which can have an extremely negative impact on the patient’s mental health. In addition, there is often evidence in the literature that age also influences the acceptance of a diagnosis; the younger the patient, the more difficult it is for him to tolerate the fact of having the disease. M.V. Bogomolov, I.M. Vagina, N.V. Rozina, O.N. Serebrennikova studied the mechanisms of psychological defense in the structure of the internal picture of the disease in diabetes mellitus; they note that many patients tend to deny the presence of the disease, delay treatment, which can really lead to complications both in terms of the patient’s physical and mental health [2-3].

Thus, we can conclude that the problem of accepting a diagnosis for diabetes is one of the main problems, since failure to accept a diagnosis often leads to disturbances not only in the physical but also in the mental health of patients, namely depressive episodes and progression of the disease itself.

Patients diagnosed with diabetes have new stressors that they must integrate into their daily routine: dieting; Constantly checking blood sugar levels; taking into account the risk of developing hyper- or hypoglycemia; keeping a daily food diary.

Food, or more precisely, the need to diet, becomes a significant daily cause of stress. A person has to talk about food, focus on problems associated with it, choose or prepare food, think about ways to reduce calories and the glycemic index.

Today, more and more often, doctors advise people who have received a diagnosis of diabetes to consider contacting a psychotherapist or psychologist. Even if the patient himself believes that he is absolutely adequate and capable of independently coping with the awareness of his new situation, in order to prevent possible mental health disorders, the patient is recommended to contact the appropriate specialist about accepting the diagnosis.

This is due to the fact that patients with diabetes often experience mental health disorders that arise against the background of organic changes and as a result of chronic psychological stress. All this can lead to the emergence of symptoms previously unusual for the patient, namely a general low mood, emotional lability, frequent neurotic reactions, indifference, and inability to make independent decisions [3-6]. However, it should be noted that such changes are characteristic not only of patients with diabetes; they also occur in other chronic diseases.

At the same time, it cannot be said that only emotional stress affects the occurrence of the disease, otherwise everyone who experienced it would have diabetes. Most researchers, recognizing the etiological role of psychological trauma in the development of diabetes, believe that it only plays the role of a provoking factor [3]. As American psychologist M. Suinn notes, people's bodies react differently to stress. Stress can be expressed in changes in autonomic functions, behavior or cognitive changes. Therefore, what the consequences of stress will be on the body depends to a certain *extent on the influence of additional factors*.

As already noted, a concomitant factor for type II diabetes mellitus is excess weight.

In turn, the formation of excess weight is influenced by physical and psychological reasons, for example, eating disorders, when food becomes the satisfaction of frustrated emotional needs.

The following causes of eating disorders in people can be identified, noted by V.I. Brautigam et al. [4]:

1. Frustration at the loss of the object of love;
2. General depression, anger, fear of loneliness and a feeling of emptiness;
3. Situations that combine danger and activity that require wakefulness and increased tension.

As S.L. Solovyova notes, eating disorders lead to an additional internal conflict between the desire to meet the ideals of beauty dictated by society and to excessive food consumption, on the other hand. Such people experience feelings of guilt, shame, and helplessness. They are sensitive to social demands, usually perfectionists with low self-esteem and impulsiveness, who want to succeed and often confuse love with recognition.

Very similar personal qualities have been identified in people with diabetes; they are confident in their positive reputation, attractiveness, popularity, ability to achieve their goals, respect and high appreciation of other people. Although most often this is based on an inflated desire for one's own perfection and increased demands on others. This is typical for anxious, emotionally labile individuals, characterized by increased conformity and decreased self-esteem, which often leads to chronic neuropsychic stress

and reflects the psychosomatic mechanism of the development of decompensation in patients with diabetes mellitus [5].

Modern literature lists the following psychological characteristics of patients with diabetes: a feeling of insecurity and emotional abandonment, a desire for attention, guardianship and care from others, anxiety combined with a desire for peace and avoidance of problems (emotional conflict), egocentrism, irritability, capriciousness and incontinence, schizoid traits combined with paranoid readiness, indecisiveness, impulsiveness, increased sensitivity and emotional inertia, manifestations of alexithymia, asthenia and depression, social anxiety and ego weakness, a tendency to self-destructive behavior [1-6].

G. Rudolf summarized the literature data on psychosomatic concepts in the occurrence of diabetes as follows [6]:

1. Emotional conflicts and needs are satisfied through food. Gluttony and obesity may occur, followed by prolonged hyperglycemia and further depletion of the insular apparatus.

2. Due to the comparison of food and love for each other, when love is taken away, an emotional experience of a state of hunger arises and thus, regardless of the supply of food, a metabolic process corresponding to diabetic hunger.

3. Anxiety or fear that persists for a long time leads to a constant readiness to fight or flee with corresponding hyperglycemia without reducing psychophysical stress. With chronic hyperglycemia, diabetes can develop.

It should be noted that today there are numerous difficulties in studying the psychological factors of diabetes mellitus, as well as other chronic diseases. It is possible to study the psychological characteristics of patients, but it is not known whether the identified properties were inherent in them before the disease, or whether they appeared later and were due to the influence of the disease itself. [6-8]. When retrospectively determining the psychological characteristics of patients before the manifestation of the disease, there is a high probability of subjective distortion of the data. All this complicates the provision of psychological assistance to patients with diabetes. Such patients are predisposed to experience negative emotions (high sensitivity), but the emotions that arise are not expressed outwardly (high restraint), are not processed at the cognitive level (high level of repression and denial), but are experienced at the bodily level (high level of alexithymia). At the same time, on a conscious level, patients with diabetes mellitus, on the contrary, experience tendencies opposite to the original ones (high level of overcompensation), which leads to the formation of internal conflicts [9-12].

All of the listed features of emotional response are characteristic of the majority of patients with psychosomatic diseases: they lead to the emergence and subsequent intensification of the physiological accompaniment of emotions and determine a predisposition to the formation of persistent dysfunctions of the body. To date, research indicates the significant role of emotional factors in the etiology of diabetes mellitus.

Patients with diabetes need psychological and psychotherapeutic help to maintain mental health. According to some authors, regular anti-stress groups are necessary [13-15].

CONCLUSION

Thus, the role of psychological factors in the occurrence of diabetes mellitus has now been proven, but it remains not entirely clear whether, for example, emotional stress can cause diabetes in healthy people, or whether stress only activates a latent disease. Also, the specific psychological causes and mechanisms of diabetes mellitus have not been fully studied. It should be noted that the essence of the pathogenic effect of the disease on a person is that against the background of massive and prolonged intoxication, metabolic processes are disrupted, as a result of this - nervous exhaustion, which leads to a change in the course of mental processes, and as a result, to a violation patient's mental health.

Consequently, patients with diabetes often need psychological and psychotherapeutic help to maintain mental health. One of the most important areas of psychological support for patients with diabetes may be, in our opinion, teaching patients the skills of stress management and increasing resilience.

BIBLIOGRAPHY

1. World report on diabetes //World Health Organization (WHO) (who.int)
2. Zakharchuk T.A. Depressive states in patients with diabetes mellitus (clinic, psychosomatic relationships, treatment). Author's abstract. diss. ...cand. honey. Sci. – M., 2007. – <http://www.psychiatry.ru>.
3. Brautigam V., Christian P., Rad M. Psychosomatic medicine: Brief. textbook – M.: GEOTAR MEDICINE, 1999. – 376 p.
4. Elective D.E. Mental disorders in diabetes mellitus. – <http://bookz.ru>.
5. Brautigam V., Christian P., Rad M. Psychosomatic medicine: Brief. textbook – M.: GEOTAR MEDICINE, 1999. – 376 p.
6. Brown J. Psychosomatic approach // Psychosomatics: the relationship between psyche and health. Comp. K. Selchenok. – <http://psylib.org.ua>.
7. Elfimova E.V. Diabetes mellitus and psyche: etiopathogenetic relationships. – <http://www.zdrav.ru>.
8. Kryuchenkova N.A. Psychosomatic diseases – hypertension, bronchial asthma, diabetes mellitus. Clinical characteristics and differences between hypoglycemic coma and hyperglycemic coma // <http://www.bagirovemil.ru>.
9. Koshanskaya A.G. The role of correction of emotional and personal characteristics in the complex treatment of patients with type II diabetes mellitus. – <http://pedfak.adygnet.ru>.
10. Grof S. A new look at reality and human nature // Psychosomatics: the relationship between the psyche and health. Comp. K. Selchenok. – <http://psylib.org.ua>.
11. Bezbakh V.N. Treatment strategy and clinical features of mental disorders and psychosocial problems in patients with diabetes mellitus. Social and psychiatric aspects of diabetes mellitus. – <http://endocrinology.mif-ua.com>.
12. Sidorov P.I., Solovyov A.G., Mulkova N.N., Novikova I.A. Quality of life of patients with diabetes // Problems of social hygiene, health care and history of medicine. – 2007. – No. 2. – p.20-23.

13. Starshenbaum G.V. Psychosomatics and psychotherapy. Healing of soul and body. – M.: Publishing House of the Institute of Psychotherapy, 2005. – 496 p.

14. Frager R., Fadiman J. Theories of personality and personal growth. – <http://www.gumer.info>.

15. Shatalova E.Yu., Bagaeva G.N. Group psychotherapy as a necessary component of training for patients with diabetes mellitus complicated by diabetic foot syndrome. – Russian Diabetes Association. – <http://diabetes.org.ru>.

УДК 159.99

МРНТИ 15.81.57

Ж.М. Омарова

Институт судебных экспертиз по ВКО, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

e-mail: ms.vip.2012@mail.ru

СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЭКСПЕРТНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПОТЕРПЕВШИХ ПО ДЕЛАМ ПРОТИВ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ: СПОРНЫЕ МОМЕНТЫ И ВОПРОСЫ

Аннотация. Сексуальное насилие над детьми является одной из наиболее серьезных глобальных проблем современного общества. Оно характеризуется наличием действий, которые принуждают или мотивируют детей к участию в сексуальных практиках и представляет собой непрекращающееся явление. Его возникновение не зависит от культуры и общества, затрагивает значительное число детей и подростков во всем мире, в большинстве случаев с серьезными последствиями для физического и психического здоровья жертв. Цель статьи – рассмотреть особенности психологического исследования при производстве судебно-психологической экспертизы несовершеннолетних по делам о сексуальных преступлениях. Методологической базой выступили официальные документы Казахстана и международных организаций, а также современные научные работы. Оригинальность работы заключается в том, что в ней выделяются специфические особенности экспертизы несовершеннолетних по делам о сексуальных преступлениях и подходы к ее применению в правоприменительной практике разных стран. Результатами исследования стало выделение ключевых аспектов, определяющих ход рассмотрения уголовного дела о половом преступлении. Учет духовных и нравственных составляющих в вопросах безопасности ребенка способствует дальнейшей криминологической защищенности от всевозможных форм насилия.

Ключевые слова: экспертиза потерпевших, насильственные действия сексуального характера, сексуальное насилие.

Ж.М. Омарова

ШҚО бойынша сот сараптамалары институты, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: ms.vip.2012@mail.ru

**КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАТЫСТЫ СОТ-
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ЖЫНЫСТЫҚ ҚОЛ
СУҒЫЛМАУШЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІСТЕР БОЙЫНША:
ДАУЛЫ МӘСЕЛЕЛЕР МЕН СҰРАҚТАР**

Андатпа. Балаларға жыныстық зорлық-зомбылық көрсету – қазіргі қоғамның ең маңызды жаһандық мәселелерінің бірі. Ол балаларды жыныстық тәжірибеге қатысуға мәжбүрлейтін немесе ынталандыратын әрекеттердің болуымен сипатталады және үздіксіз құбылыс болып табылады. Оның пайда болуы мәдениет пен қоғамға тәуелді емес, бүкіл әлемдегі балалар мен жасөспірімдердің едәуір санына әсер етеді, көп жағдайда зардап шеккендердің физикалық және психикалық денсаулығына ауыр зардаптар әкеледі. Мақаланың мақсаты – кәмелетке толмағандарға жыныстық қылмыстар бойынша сот-психологиялық сараптама жүргізу кезінде психологиялық зерттеудің ерекшеліктерін қарастыру. Әдіснамалық база Қазақстанның және халықаралық ұйымдардың ресми құжаттары, сондай-ақ заманауи ғылыми жұмыстар болды. Жұмыстың өзіндік ерекшелігі – бұл кәмелетке толмағандарды жыныстық қылмыстар туралы сараптаманың ерекше ерекшеліктері және оны әртүрлі елдердің құқық қолдану практикасында қолдану тәсілдері. Зерттеу нәтижелері жыныстық қылмыс туралы қылмыстық істің барысын анықтайтын негізгі аспектілерді анықтау болды. Баланың қауіпсіздігі мәселелерінде рухани және адамгершілік компоненттерді есепке алу зорлық-зомбылықтың барлық түрлерінен әрі қарай криминологиялық қорғауға ықпал етеді.

Түйін сөздер: жәбірленушілерді сараптау, сексуалды сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттер, сексуалды зорлық-зомбылық

Zh.M. Omarova

Institute of Forensic Examinations in East Kazakhstan region,
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan
e-mail: ms.vip.2012@mail.ru

**FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXPERT RESEARCH IN RESPECT OF
MINOR VICTIMS IN CASES AGAINST SEXUAL INTEGRITY:
DISPUTE POINTS AND ISSUES**

Abstract. Sexual abuse of children is one of the most serious global problems of modern society. It is characterized by the presence of actions that force or motivate children to participate in sexual practices and is an ongoing phenomenon. Its occurrence does not depend on culture and society, affects a significant number of children and adolescents around the world, in most cases with serious consequences

for the physical and mental health of the victims. The purpose of the article is to consider the features of psychological research in the production of forensic psychological examination of minors in cases of sexual crimes. The methodological basis was the official documents of Kazakhstan and international organizations, as well as modern scientific works. The originality of the work lies in the fact that it highlights the specific features of the examination of minors in cases of sexual crimes and approaches to its application in law enforcement practice in different countries. The results of the study were the identification of key aspects that determine the course of consideration of a criminal case of a sexual offense. Taking into account the spiritual and moral components in matters of child safety contributes to further criminological protection from all forms of violence.

Keywords: examination of victims, violent acts of a sexual nature, sexual violence.

ВВЕДЕНИЕ

Современный мир с его бурным развитием информационных технологий, выражающемся в появлении новых способов обмена информацией и легким к ней доступом, ростом популярности социальных сетей, предопределяет увеличение роста преступлений, которые носят сексуальный характер, в том числе и в отношении детей.

Согласно определениям Всемирной организации здравоохранения, в большинстве случаев насилие в отношении ребенка происходит на разных этапах его развития и может иметь характер одного из шести основных типов межличностного насилия.

Первый тип преступлений – насилие, которое проявляется в жестоком обращении, физическом, сексуальном, эмоционально-психологическом насилии. К жестокому обращению относится и пренебрежительное отношение родителей, друзей, школьного коллектива и т.д. к детям и подросткам.

Второй тип – запугивание – это агрессивное поведение человека или группы людей, направленное на другого человека. Такие акты насилия обычно носят периодический характер социальных действий, наносящих физический и психологический вред тому, кто является объектом запугивания.

Третий тип – насилие среди молодежи (от 10 до 29 лет) чаще всего происходит в общественных местах между знакомыми и незнакомцами, включает в себя издевательства и физические нападения с применением оружия или без него, а также может быть связано с групповым насилием.

Четвертый тип преступлений проявляется в домашнем кругу как насилие со стороны интимного партнера. Так называемое домашнее насилие связано с физическим, сексуальным и эмоциональным насилием со стороны интимного партнера или бывшего партнера.

Пятый тип – это сексуальное насилие, которое включает завершение или попытку полового контакта без согласия и действия сексуального характера, не связанные с контактом; акты торговли людьми с целью сексуальной

эксплуатации, совершенные в отношении лица, которое не может дать согласие или отказаться; онлайн-эксплуатация.

Шестой тип насилия – эмоционально-психологическое, выражающееся в ограничении передвижений ребенка, в порочащих ребенка высказываниях, в постоянных угрозах и запугивании ребенка, в дискриминации ребёнка по любому признаку, во враждебном отношении к нему.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Очевидно, что любой вид насилия, совершенного в отношении детей, имеет очень длительное воздействие на их здоровье (физическое и психологическое), на их благополучие и самодостаточность в обществе [1].

Несмотря на значительные социальные и правовые изменения, государственная и общественная практика современной юридической сферы не смогла до конца решить проблему уязвимых детей, а сексуальное насилие над несовершеннолетними продолжает оставаться проблемой во всем мире.

Именно поэтому тенденция ужесточения ответственности за действия, направленные на ограничение половой свободы и влияющие на половую неприкосновенность, актуализируется в последнее время, как в мировой практике, так и в Казахстане. Половая свобода и половая неприкосновенность гарантируются каждому человеку Конституцией Республики Казахстан. Однако трудности, с которыми сталкивается правовая система, в данных вопросах, все еще представляют собой значительные барьеры для эффективного применения правовых инструментов.

В научном дискурсе эта тема раскрыта достаточно полно, что говорит об актуальности проблемы. Авторитетные международные организации, такие как ВОЗ, ЮНИСЕФ на своих платформах дают детальное описание законодательных процессов отправления правосудия по делам о сексуальных преступлениях, прописывают четкие международные стандарты в области прав человека, дают рекомендации по совершенствованию законодательства, политики и практики в данном вопросе (<https://www.unicef.org/kazakhstan/%D0%BF%D0%BE%D0%B8%D1%81%D0%BA?force=0&query=child+sexual+abuse&created%5Bmin%5D=&created%5Bmax%5D=>; <https://www.who.int/news/item/02-12-2022-new-report-showcases-strategies--to-keep-children-safe-online>).

В зарубежных работах по судебной и психологической экспертизе видим достаточно подробное описание методологии клинических оценок посттравматического стрессового расстройства, выделение индикаторов риска и особенностей проведения нейропсихологических тестов и специальных протоколов судебно-психологической оценки [2], [3].

В работе Якоба Е.И. отмечается специфика преступлений против половой неприкосновенности. Она заключается в том, что зачастую подобные преступления совершаются в отсутствии свидетелей; продолжительный период времени носят латентный характер, так как потерпевшие не заявляют о совершенном преступлении; тот же временной фактор влияет и на то, что свидетельства к моменту заявления о преступлении уже отсутствуют, либо не

имеют доказательный характер. Тот факт, что такие преступления зачастую совершаются в кругу семьи, влияет на раскрываемость преступлений [4].

Также правовая система сталкивается с тем, что психологические и возрастные особенности детей (страх противостоять взрослому, сомнение в правильности поведения, тревога за родственников, комфортность ребенка) обуславливают неоднократность и повторяемость преступлений.

Волков К.А., Гишинский Я.И. в своих работах в качестве причин высокой латентности описываемых преступлений связывает не только с несовершенством современного правосудия, но и с существующими моральными границами: боязнь открытого освещения и обсуждения темы [5], [6].

Как следствие, анализируемые преступления квалифицируются как наиболее опасные виды криминальной активности, так как они наносят существенный психологический, клинический, физиологический вред. «Формирование «цикла насилия», побеги из дома, асоциальное поведение, суициды, самоповреждения, агрессия, неуспеваемость, посттравматический стресс (ПТСР), резкое нарушение психосоциального развития и поведения» - все это последствия таких преступлений [7].

Логично, что во многих работах, таких как статья Корнаковой С.В., Корягиной С.А., Гайкова Д.Г., акцент делается на выработке механизмов, которые могли бы повысить эффективность уголовно-правового поля [8].

МЕТОДОЛОГИЯ

Основопологающим для предлагаемого исследования является описательный метод, включающий приемы интерпретации, сопоставления и обобщения информации. Изучение теоретического материала осуществляется с помощью метода сравнения и синтеза информации, практические данные основываются на статистическом методе работы с материалом. Сочетание данных методов адекватно цели и задачам, ходу анализа ситуации, рассматриваемой в данной работе. Теоретический анализ и обобщение данных научной литературы позволил обоснованно выбрать направление исследования.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

В Уголовном Кодексе республики Казахстан (далее УК РК) от 01.01.2015 г. зафиксировано ужесточение наказания за преступления против половой неприкосновенности.

Кроме усиления уголовной ответственности предусмотрено следующее:

- примирение лица, совершившего преступление, с потерпевшим, а также деятельное раскаяние, не являются поводами прекращения расследования данного преступления;

- если преступление против половой неприкосновенности совершено в отношении лиц до 14 лет, срок давности не влияет на пенитенциарные процедуры: лицо, совершившее преступление не освобождается от ответственности, не подлежит условному или досрочному освобождению, не имеет возможности заменить неотбытую часть наказания более мягким видом наказания и т.д.

За последние пять лет в Республике Казахстан фиксировалось 4836 возбужденных уголовных дел в отношении преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних – каждый день рассматривается до трех таких дел. В таблице 1 приведены данные комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК.

Таблица 1 – Уголовные дела в отношении преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних

Год	120 УК РК	121 УК РК	122 УК РК	124УК РК
2022	125	94	205	88
2021	154	150	377	113
2020	114	117	379	129
2019	130	124	274	151
2018	123	122	458	158
2017	261	159	740	99

Согласно статистике, в 2018 году фиксировалось уменьшение количества изучаемых преступлений, что объяснялось тем, что именно в данный период правовое и информационное поле Казахстана очень масштабно обсуждало данную проблему, также открыто поднимался вопрос о введении химической кастрации лиц, совершивших подобные преступления.

Также видим, что изменения, внесенные в законодательство в 2020 году, согласно которым данный вид преступлений стал квалифицироваться не как преступление средней тяжести, а как тяжкое преступление, которое предусматривало либо наказание до 20 лет лишения свободы, либо пожизненное заключение, также обусловили уменьшение таких преступлений.

Таблица 2 – «Развращение малолетних» (ст.124 УК РК)

Год	До 11 лет	12-13	14-15	16-17
2017	84	15	4	0
2018	119	39	4	2
2019	123	23	11	
2020	103	24	6	3
2021	88	34	4	2
2022	63	20	2	1

В законодательстве установлена ответственность за скрывание или фальсификацию информации о фактах полового преступления в отношении

детей. Такой вид преступления определяется как тяжкое и предусматривает наказание до 6 лет лишения свободы.

Стоит отметить, что не все заведенные уголовные дела по статьям, указанным в таблице 1, доходят до стадии наказания преступника. Из общего количества уголовных дел, только по 38,6% дел был вынесен судебный приговор. Также показательна информация о том, что за последние годы по статье 124 УК РК «Развращение малолетних» жертвами преступников становятся в основном дети в возрасте до 11 лет.

Обратимся к статистике относительно статьи 122 УК РК.

Таблица 3 - «Половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста» (ст.122) УК РК (количество дел)

год	До 11 лет	12-13	14-15	16-17
2017	3	28	350	364
2018	5	18	305	133
2019	4	23	193	59
2020	5	26	293	55
2021	2	28	312	37
2022	2	16	162	21

По данной статье средний возраст пострадавших – 14-15 лет – возраст, трактуемый преступниками, как возможный для совершения подобных действий.

Проблема острая, требующая усовершенствования психолого-юридических механизмов и инструментов. В общественных структурах и законодательстве многих стран, в том числе и Казахстана, обсуждаются вопросы квалификации преступлений о половой неприкосновенности [9], [10], [11].

Несовершенство законодательных конструкций обусловлено, в том числе, соотношением и соразмерностью наказаний. Остановимся на некоторых проблемных аспектах данной темы, выделяемых в научном дискурсе.

Так, в работе Никульченкова Е.В. акцентируется внимание на том, что для здорового развития любого государства первостепенна физическая и нравственная безопасность каждого ребенка. Эта мысль зафиксирована в Концепции общественной безопасности Российской Федерации: защита человека от любых посягательств – приоритет государства [12]. В то же время автор указывает на несовершенство некоторых частей Уголовного Кодекса РФ. Эта такие фрагменты, которые постулируют не тяжесть того или иного преступления и определения соответствующего ему наказания, а концентрируют внимание половой принадлежности потерпевших лиц.

Для того, чтобы таких перекосов не было, необходимо расширять содержание статей уголовного кодекса, разграничивать многие понятия и

категории.

Например, в настоящее время как контактные, так и бесконтактные способы насилия, определяемые судебно-медицинскими экспертизами, трактуются как тяжкие по тем последствиям, которые они наносят потерпевшим лицам.

Получается, что отнесенность ответственность за бесконтактные насильственные действия также сурова, как и за контактное насилие, что не вполне логично, так как первые несут не такой серьёзный вред здоровью, как вторые. И наказание за такие преступления вступает в разрез уголовно-правовой политике государства.

Остановимся также на проблеме учета в ведении уголовного делаотягчающих обстоятельств: использование лицом, совершившим преступление, таких сетей, как Интернет, социальные сети, мобильная связь и т.д. Общеизвестно, что сегодня именно эти сети являются средством демонстрации информации сексуального содержания. Поэтому вполне логично ввести в квалификацию сексуальных преступлений и способы их совершения [13], [14], [15].

Еще одна проблема заключается в том, что семья, которая должна быть гарантом здорового развития ребенка, может стать той средой, в которой совершаются насилия против половой неприкосновенности. Очень часто потерпевшие и подозреваемые – это члены одной семьи. Аморальность таких отношений позволяет закреплять их как самостоятельный вид преступлений [16].

Еще один момент, который необходимо обсуждать, это решение законодательства, согласно которому, подозреваемый, вступавший в брак с потерпевшим освобождается от ответственности. Очевидно, что заключение брака не нивелирует проблему, а наоборот, усиливает ее: будет возрастать количество фиктивных браков как формат ухода от ответственности. Современные реалии жизни диктуют законодательной системе новые правила, которые необходимо учитывать и внедрять в жизнь общества [17].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенный анализ научного и правового дискурса показывает, что существующие нормы уголовно-нормативной базы требуют обновления для более эффективного решения социальных проблем.

Необходимо концентрировать внимание именно на ключевых моментах в рассмотрении каждого дела, затрагивающего половую неприкосновенность детей, их физическую и нравственную безопасность.

Во-первых, в качестве возрастных рамок, определяющих наличие или отсутствие преступления против половой свободы, выделяются рамки шестнадцатилетнего возраста. То есть получается, что в 16 лет подросток уже может отвечать за свою сексуальную жизнь с точки зрения законодательства. В то время как многие психологи, в качестве такого возраста определяют восемнадцатилетний возраст, как возраст дееспособности, совершеннолетия.

Этот вопрос остается дискуссионным, требует осмысления, проведения глубоких исследований.

Во-вторых, интересной проблемой становится проблема навязывания определенного сценария сексуального поведения посредством СМИ: «однополые браки», «сексуальные меньшинства», «толерантность». Агрессивность подобной информации в ряде случаев может расцениваться как пропаганда нездорового отношения к людям, которые тебя окружают.

В-третьих, нельзя забывать о том, что культурно-религиозные аспекты также влияют на психологию лиц, совершающих преступления и потерпевших: учения, философские концепции могут подменять понятия, создавая угрозу безопасности ребенка.

Таким образом, перечисленные проблемы чрезвычайно важны, нуждаются в глубоком осмыслении и адекватном принятии мер.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Alexander P., Teti L., Anderson C.L. Childhood sexual abuse history and role reversal in parenting. *Child Abuse & Neglect* 24(6):829-38. 2000. DOI:10.1016/S0145-2134(00)00142-3.

2. Marques N.M., Belizario G.O., Rocca C.C.A., Saffi F, de Barros DM, Serafim AP. Psychological evaluation of children victims of sexual abuse: development of a protocol. *Heliyon*. 2020 Mar 18;6(3):e03552. doi: 10.1016/j.heliyon.2020.e03552. PMID: 32211541; PMCID: PMC7082511.

3. Hailes H.P., Yu R., Danese A., Fazel S. Long-term outcomes of childhood sexual abuse: an umbrella review. *Lancet Psychiatr*. 2019; 6(10): 830-839.

4. Якоб Е.И. Криминология / Е.И. Якоб. – Хабаровск: Хабаровский государственный университет экономики и права, 2020. – 132 с.

5. Волков К.А. Пробелы уголовной статистики и ответственности за сексуальные преступления в отношении несовершеннолетних / К.А. Волков // Вопросы ювенальной юстиции. – 2012. – №5. – С. 13-15.

6. Гилинский Я.И. Преступность несовершеннолетних: криминологический анализ / Я.И. Гилинский // КриминалистЪ. – 2010. – №2(7). – С. 84-90.

7. Насилие в отношении детей в семьях в Казахстане: исследование знаний, отношения и практики. Краткий аналитический отчет. Детский фонд ООН (ЮНИСЕФ) в Республике Казахстан, Астана, 2017 г.

8. Корнакова С.В. О мерах адекватного государственного реагирования на совершение несовершеннолетними преступлений против половой неприкосновенности и половой свободы личности / С.В. Корнакова, С.А. Корягина, Д.Г. Гайков // Пролог: журнал о праве. – 2014. – №1.

9. О некоторых вопросах назначения уголовного наказания. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года №4.

10. Салыкина А.О. Проблемы установления ответственности за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних / А.О. Салыкина // Закон. Право. Государство. – 2018. – №1(17). – С. 277-283. – EDN SGKTPP.

11. Mathews B. A taxonomy of duties to report child sexual abuse: Legal developments offer new ways to facilitate disclosure. // *Child Abuse & Neglect*. Volume 88. 2019. pp. 337-347. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.12.003>
12. Никульченкова Е.В. Информационная безопасность несовершеннолетних как составляющая личной неприкосновенности / Е.В. Никульченкова // *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. – 2016. – №4 (43).
13. Нестеров А.В. Методология объективизации судебно-экспертной деятельности как фактор повышения доказательственного значения результатов судебной экспертизы / А.В. Нестеров // *Теория и практика судебной экспертизы*. – 2015. – (4(40)). – С. 166-170.
14. Григорьев И.А. Принцип достоверности как методологический императив судебно-экспертной деятельности / И.А. Григорьев // *Теория и практика судебной экспертизы*. – 2018. – №13(2). – С. 36-42.
15. Витрук Н.В. Об онтологическом статусе объективного и субъективного права: к дискуссии об объективном и субъективном праве / Н.В. Витрук // *Правоведение*. – 1973. – №1. – С. 86-93.
16. Паршин Н.М. Насилие как фактор сексуальных преступлений, совершаемых в отношении несовершеннолетних / Н.М. Паршин, Е.Г. Телегина // *Научный вестник Омской академии МВД России*. – 2014. – №3(54).
17. Никульченкова Е.В. Квалификации преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних: теоретические и практические аспекты / Е.В. Никульченкова // *Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Юридические науки*. – 2019. – №2.

REFERENCES

1. Alexander P., Teti L., Anderson C.L. Childhood sexual abuse history and role reversal in parenting. *Child Abuse & Neglect* 24(6): 829-38. 2000. DOI:10.1016/S0145-2134(00)00142-3.
2. Marques N.M., Belizario G.O., Rocca C.C.A., Saffi F, de Barros DM, Serafim AP. Psychological evaluation of children victims of sexual abuse: development of a protocol. *Heliyon*. 2020 Mar 18;6(3):e03552. doi: 10.1016/j.heliyon.2020.e03552. PMID: 32211541; PMCID: PMC7082511.
3. Hailes H.P., Yu R., Danese A., Fazel S. Long-term outcomes of childhood sexual abuse: an umbrella review. *Lancet Psychiatr*. 2019; 6(10): 830-839.
4. YAkob E.I. *Kriminologiya* / E.I. YAkob. – Habarovsk: Habarovskij gosudarstvennyj universitet ekonomiki i prava, 2020. – 132 s.
5. Volkov K.A. Probely ugolovnoj statistiki i otvetstvennosti za seksual'nye prestupleniya v otnoshenii nesovershennoletnih // *Voprosy yuvenal'noj yusticii*. – 2012. – №5. – С. 13-15.
6. Gilinskij YA.I. Prestupnost' nesovershennoletnih: kriminologicheskij analiz // *Krimina-list*". – 2010. – №2(7). – С. 84-90.
7. Nasilie v otnoshenii detej v sem'jah v Kazahstane: issledovanie znaniy, otnosheniya i praktiki. *Kratkij analiticheskij otchet. Detskij fond OON (YUNISEF) v Respublike Kazahstan*. Astana, 2017 g.
8. Kornakova S.V., Koryagina S.A., Gajkov D.G. O merah adekvatnogo gosudarstvennogo reagirovaniya na sovershenie nesovershennoletnimi prestuplenij

protiv polovoj neprikosновенности i polovoj svobody lichnosti // Prolog: zhurnal o prave. 2014. №1.

9. O nekotoryh voprosah naznacheniya ugolovnogho nakazaniya. Normativnoe postanovlenie Verhovnogo suda Respubliki Kazahstan ot 25 iyunya 2015 goda № 4.

10. Salykina A.O. Problemy ustanovleniya otvetstvennosti za prestupleniya protiv polovoj neprikosновенности nesovershennoletnih / A.O. Salykina // Zakon. Pravo. Gosudarstvo. – 2018. – №1(17). – S. 277-283. – EDN SGKTPP

11. Mathews B. A taxonomy of duties to report child sexual abuse: Legal developments offer new ways to facilitate disclosure. // Child Abuse & Neglect. Volume 88. 2019. pp. 337-347. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.12.003>

12. Nikul'chenkova E.V. Informacionnaya bezopasnost' nesovershennoletnih kak sostavlyayushchaya lichnoj neprikosновенности // Kriminologiya: vchera, segodnya, zavtra. 2016. №4 (43).

13. Nesterov A.V. Metodologiya ob"ektivizacii sudebno-ekspertnoj deyatel'nosti kak faktor povysheniya dokazatel'stvennogo znacheniya rezul'tatov sudebnoj ekspertizy. Teoriya i praktika sudebnoj ekspertizy. 2015;(4(40)):S. 166-170.

14. Grigor'ev I.A. Princip dostovernosti kak metodologicheskij imperativ sudebno-ekspertnoj deyatel'nosti. Teoriya i praktika sudebnoj ekspertizy. 2018;13(2): S. 36-42.

15. Vitruk N.V. Ob ontologicheskom statuse ob"ektivnogo i sub"ektivnogo prava: k diskussii ob ob"ektivnom i sub"ektivnom prave // Pravovedenie. -1973. - №1. – S. 86-93.

16. Parshin N.M., Telegina E.G. Nasilie kak faktor seksual'nyh prestuplenij, sovershaemyh v otnoshenii nesovershennoletnih // Nauchnyj vestnik Omskoj akademii MVD Rossii. 2014. №3 (54).

17. Nikul'chenkova E.V. Kvalifikacii prestuplenij protiv polovoj neprikosновенности nesovershennoletnih: teoreticheskie i prakticheskie aspekty // Uchenye zapiski Krymskogo federal'nogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo. YUridicheskie nauki. 2019. № 2.

УДК 376.3

МРНТИ 14.29.29

К.А. Синкевич, Б.Ш. Баймухамбетова

ВКУ имени Сарсена Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

e-mail: ksyu.arefeva99@mail.ru

МЕТОД СЕНСОРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ЛОГОПЕДИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ С ДОШКОЛЬНИКАМИ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ

Аннотация. Целью проведенного нами исследования является определение возможности включения метода сенсорной интеграции в работу логопеда, изучение влияния данного метода на развитие речи и сенсорных систем у дошкольников с общим недоразвитием речи 3-го уровня. При

проведении исследования применялись методы теоретического анализа, метод анкетирования, беседы, наблюдения, проведена опытно-экспериментальная работа (констатирующий, формирующий, контрольный эксперименты). Нами систематизирована информация об использовании метода сенсорной интеграции в коррекционной работе с детьми с особыми образовательными потребностями, методы и способы коррекции по каждому структурному компоненту речи: звуковой стороне, лексическому строю и грамматическому строю речи. В статье представлена структура занятий с использованием метода сенсорной интеграции, психолого-педагогические особенности дошкольников с общим недоразвитием речи, направления работы по развитию структурных компонентов речи, оборудование для стимуляции сенсорных ощущений и результаты экспериментальной работы. Полученные нами результаты исследования могут найти применение в дальнейшем изучении развития звуковой стороны, лексического строя и грамматического строя речи, сенсорной интеграции. Могут быть использованы логопедами в работе по коррекции и развитию речи детей с общим недоразвитием речи.

Ключевые слова: Сенсорная интеграция, общее недоразвитие речи, дошкольники, звукопроизношение, лексический строй, грамматический строй речи.

К.А. Синкевич, Б.Ш. Баймұхамбетова

Сәрсен Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: ksyu.arefeva99@mail.ru

ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУІ ДАМУЫ БАР МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАР МЕН СӨЙЛЕУ ТЕРАПИЯ САБАҒЫНДА СЕНСОРИЯЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯЛАУ ӘДІСІ

Андатпа. Зерттеу жұмысымыздың мақсаты – логопед жұмысына сенсорлық интеграция әдісін енгізу мүмкіндігін анықтау, 3-деңгейдегі жалпы сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу және сенсорлық жүйелерінің дамуына бұл әдістің әсерін зерттеу. Зерттеу барысында теориялық талдау әдістері, сұрақ-жауап, әңгімелесу, бақылау әдістері қолданылды, тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар жүргізілді (айту, қалыптастыру, бақылау эксперименттері). Біз ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен түзету жұмыстарында сенсорлық интеграция әдісін қолдану, сөйлеудің әрбір құрылымдық компоненті: сөйлеудің дыбыстық жағы, лексикалық және грамматикалық құрылымы бойынша түзету әдістері мен әдістері туралы мәліметтерді жүйелендірдік. Мақалада сенсорлық интеграция әдісін қолданатын сыныптардың құрылымы, сөйлеуі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері, сөйлеудің құрылымдық компоненттерін дамыту бойынша жұмыс бағыттары, сенсорлық сезімдерді ынталандыруға арналған құрал-жабдықтар және эксперименттік жұмыс нәтижелері берілген. Біз алған зерттеу нәтижелерін одан

әрі дыбыс жағының дамуын, сөйлеудің лексикалық құрамы мен грамматикалық құрылымын және сенсорлық интеграцияны зерттеуде пайдалануға болады. Оларды логопедтер сөйлеуі жалпы дамымаған балалардың сөйлеуін түзету және дамыту жұмыстарында пайдалана алады.

Түйін сөздер: сенсорлық интеграция, сөйлеудің жалпы дамымауы, мектеп жасына дейінгі балалар, дыбыстардың айтылуы, лексикалық құрамы, сөйлеудің грамматикалық құрылымы.

X.A. Sinkevich¹, B.Sh. Baymukhambetova²

^{1,2}Sarsen Amanzholov EKV, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

e-mail: ksyu.arefeva99@mail.ru

THE METHOD OF SENSORY INTEGRATION IN SPEECH THERAPY CLASSES WITH PRESCHOOL CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDEVELOPMENT

Abstract. The purpose of our study is to determine the possibility of including the method of sensory integration in the work of a speech therapist, to study the influence of this method on the development of speech and sensory systems in preschoolers with general speech underdevelopment of the 3rd level. During the study, the methods of theoretical analysis, the method of questioning, conversations, observations were used, experimental work was carried out (stating, forming, control experiments). We have systematized information on the use of the sensory integration method in correctional work with children with special educational needs, methods and methods of correction for each structural component of speech: the sound side, lexical structure and grammatical structure of speech. The article presents the structure of classes using the method of sensory integration, psychological and pedagogical features of preschool children with general underdevelopment of speech, areas of work on the development of structural components of speech, equipment for stimulating sensory sensations and the results of experimental work. The results of the study that we have obtained can be used in the further study of the development of the sound side, the lexical structure and grammatical structure of speech, and sensory integration. They can be used by speech therapists in the work on the correction and development of the speech of children with general underdevelopment of speech.

Keywords: Sensory integration, general underdevelopment of speech, preschool children, sound pronunciation, lexical structure, grammatical structure of speech.

ВВЕДЕНИЕ

Общее недоразвитие речи (далее ОНР) – речевое нарушение, характеризующееся недостаточным развитием структурных компонентов речи: звуковой стороны, лексического строя и грамматического строя речи.

Дошкольники с речевыми расстройствами, при отсутствии должной коррекции, сталкиваются с трудностями взаимодействия со сверстниками и взрослыми, с проблемами в обучении. Дети с ОНР, помимо проблем с речевым

развитием, имеют трудности с концентрацией внимания, поведением, качеством восприятия и мышления. Все это может быть свидетельством имеющихся нарушений деятельности сенсорной интеграции. Поэтому логопеду очень важно включать в занятия упражнения, направленные как на коррекцию речи, так и на развитие сенсорной интеграции дошкольника.

Метод сенсорной интеграции предполагает организацию среды, для получения ребенком стимулов, воздействующих на сенсорные системы. Получаемые новые ощущения способствуют нормализации имеющихся нарушений и развитию эффективной обработки сенсорных стимулов мозгом.

Поскольку в исследованиях отечественных и зарубежных авторов отсутствует слаженная система включения метода сенсорной интеграции в работу логопеда, отсутствуют описания упражнений по развитию структурных компонентов речи с использованием метода сенсорной интеграции, мы считаем, что проведенное нами исследование является значимым для научного сообщества.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Изучение общего недоразвития речи берет основу в трудах Р.Е. Левиной, которая описала 3 уровня недоразвития, различных по степени тяжести проявлений дефекта [1, с.54]. Затем ее исследования продолжила Т.Б. Филичева, рассмотрев в своих трудах четвертый уровень и описав проявления, характерные для детей с ОНР 4-го уровня [2, с.18]. Вместе с соавторами (Н.С. Жуковой, Е.М. Мастюковой) Т.Б. Филичева продолжила исследования детей с ОНР, способов и методов их обучения и коррекции речи [3]. Их исследования являются основой коррекции и развития речи, но упражнения направлены только на речевое развитие и не учитывают трудности обучения дошкольников, обусловленные имеющимися нарушениями сенсорной интеграции. На это было обращено внимание в нашем исследовании.

Изучение же сенсорной интеграции начало набирать популярность после исследований Э.Дж. Айрес, которая описала влияние получаемых и обрабатываемых мозгом ощущений на имеющиеся нарушения у ребенка [4, с.15].

Исследования влияния нарушений сенсорной обработки продолжила в своих трудах У. Кислинг. Она сделала шаг в сторону анализа влияния организации сенсорной среды для помощи ребенку в изучении окружающего мира, отметила важность консультирования родителей о сенсорной интеграции [5, с.83].

Р. Анн, Роянн, Л.Дж. Миллер, Ш. Милбергер и Д.Н. Макинтош также изучали осведомленность родителей дошкольников о сенсорной интеграции, их исследование показало, что только 5,3% родителей располагают информацией, и необходимы тщательные исследования нарушений сенсорной обработки среди воспитанников детских садов [6, с.288].

В современных научных изысканиях М.И. Лынской делается акцент на использование «сенсорного подноса» в выполнение артикуляционной гимнастики [7, с.5]. Ее методическое пособие включает в себя комплексы

артикуляционной гимнастики, которую М.И. Лынская рекомендует использовать для преодоления артикуляционной апраксии у детей дошкольного возраста. Разработанные ее упражнения предполагают стимуляцию вкусовой, обонятельной систем, таким образом, упускается развитие интеграции вестибулярной, проприоцептивной, тактильной и зрительной систем. Это было учтено в нашем исследовании.

МЕТОДОЛОГИЯ

Целью проведенного нами исследования было определить возможность включения метода сенсорной интеграции в работу логопеда, изучить влияние метода сенсорной интеграции на развитие речи и сенсорной интеграции у дошкольников с ОНР 3 уровня. Для этого нами была проанализирована научно-методическая литература по развитию звукопроизношения, лексико-грамматических средств у дошкольников с общим недоразвитием речи, исследования о сенсорно-интегративной терапии и т.д.

Нами была проведена опытно-экспериментальная деятельность (констатирующий, формирующий, контрольный эксперименты) для того, чтобы достигнуть поставленной цели.

На этапе констатирующего эксперимента нами были подобраны задания для диагностики уровня развития структурных компонентов группы у детей старшего дошкольного возраста (12 детей). Мы применяли методики диагностики О.Б. Иншаковой [8], Е.А. Стребелевой [9]. По результатам диагностики испытуемыми были набраны баллы, которые мы интерпретировали в уровни сформированности звуковой, лексической и грамматической сторон речи.

Был использован метод анкетирования родителей по вопроснику О.Б. Богдашиной [10] и анкете Т.Е. Ефремовой, И.А. Сафоновой, А.М. Лобановой [11]. Проведена беседа с родителями, наблюдение за деятельностью испытуемых. Анализ анкет родителей позволил разработать сенсорные профили испытуемых на начальном этапе, выделить сенсорные системы, функционирование которых нарушено в большей степени.

На этапе формирующего эксперимента была разработана и применена в работе программа занятий с использованием метода сенсорной интеграции, описана структура занятий, упражнения и оборудование, необходимое для этих занятий.

Значение контрольного эксперимента заключалось в проведении повторной диагностики развития 3 компонентов речи у испытуемых, в математической и (статистической) обработке результатов, в анализе результатов обследования речи детей.

Вся опытно-экспериментальная деятельность была направлена на проверку гипотезы исследования: можно допустить, что применение разработанных логопедических занятий с использованием метода сенсорной интеграции в коррекции структурных компонентов речи дошкольников с ОНР, окажет положительный эффект на развитие речи и сенсорной интеграции испытуемых.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

В результате анализа исследований авторов по обучению детей с ОНР (Е.Ф., Архипова, Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркина, Т.Б. Туманова) [12; 13] наблюдения за образовательным процессом, нами были определены психолого-педагогические особенности дошкольников с общим недоразвитием речи, которые необходимо учитывать при разработке и проведении занятий:

- трудности концентрации и распределения внимания;
- трудности запоминания и удержания информации;
- плохие координационные навыки, неловкие движения;
- ригидность мышления, отставание наглядно-образного мышления;
- трудности восприятия зрительных представлений, слухового восприятия.

Мы предполагали, что имеющиеся трудности являются следствием нарушений функционирования сенсорных систем, которые могут наблюдаться у дошкольников.

Наше предположение было подтверждено. Согласно результатам анкетирования, бесед с воспитателями и родителями, было выявлено, что у дошкольников с ОНР отмечаются нарушения сенсорной интеграции. Нами отмечается, что в большей степени у детей нарушено функционирование вестибулярной, тактильной и проприоцептивной сенсорных систем. Нарушение в работе зрительной, слуховой, обонятельной и вкусовой отмечается в меньшей степени. Полученные результаты объясняют имеющиеся у испытуемых дошкольников трудности в обучении и коррекции.

Поскольку общее недоразвитие речи подразумевает нарушение всех ее структурных компонентов, нами были определены направления, предполагающие работу по уточнению и расширению словаря, коррекции звукопроизношения, формирование навыков образования, изменения и согласования слов.

Учитывая психолого-педагогические особенности, сенсорные системы, функционирование которых нарушено, выделенные направления работы, была разработана структура занятия с использованием метода сенсорной интеграции:

- Сенсорная стимуляция;
- Артикуляционная гимнастика по разработанным комплексам и по комплексам М.И. Лынской;
- Пальчиковая гимнастика с использованием массажера, крупы, песка, слайма;
- Дыхательная гимнастика по методикам Пантелеевой Е. [14] и Стрельниковой А.Н. [15] с включением природного материала или дыхательных тренажеров;
- Задания на развитие звукопроизносительной стороны речи и лексико-грамматических средств с использованием подобранного оборудования;
- Самооценка работы на занятии;
- Сенсорная стимуляция.

Для проведения артикуляционной гимнастики мы использовали разработки М.И. Лынской, а также разработали свои комплексы, предполагающие воздействие на вестибулярную, проприоцептивную, тактильную, звуковую и зрительную сенсорные системы. Суть разработанных комплексов, заключается в выполнении артикуляционных упражнений с использованием оборудования (сидеть на мяче, стоять на балансире, облизывать дольки фруктов и т.д.)

Для проведения самих упражнений нами было подобрано оборудование для стимуляции каждой сенсорной системы:

- Природный материал (шишки, камни, ракушки, песок, листья, желуди, перья и др.);
- Контейнеры с крупами (фасоль, манная крупа, гречка, горох, цветной рис), поднос с песком, слаймом и пластилином;
- Сенсорные коробки для каждого времени года;
- Сухой бассейн, массажеры;
- Балансир, диск здоровья, гимнастический мяч;
- Массажные полусферы, ортопедические коврики;
- Утяжелители, тяжелые мячи, мешочки с крупами;
- Тоннель «гусеница»;
- Эфирные масла, специи, свежие фрукты и овощи;
- Лампа с разными режимами освещения;
- Музыкальная колонка и музыкальные инструменты;
- Фетровые книги, книги на липучках и др.

Данное оборудование использовалось ребенком во время игровой ситуации. Например: упражнение «Косолапый мишка». Ребенку необходимо выполнять инструкции логопеда (произносить звук, составлять предложение, отвечать на вопросы), удерживая равновесие на балансире или раскачиваясь из стороны в сторону.

Разработанная нами программа применялась в 72 занятиях с дошкольниками с ОНР 3-го уровня. Занятия проводились по представленной выше структуре с использованием перечисленного оборудования. По окончании применения программы было проведено повторное анкетирование родителей испытуемых, составлены сенсорные профили, их анализ выявил, что у 75% испытуемых снизились проявления нарушений функционирования сенсорных систем в повседневной жизни. Следовательно, проведенные занятия с использованием метода сенсорной интеграции оказали положительное воздействие на развитие сенсорной интеграции испытуемых.

Для оценки эффективности программы занятий на уровне сформированности структурных компонентов речи, нами была проведена повторная диагностика по методикам О.Б. Иншаковой, Е.А. Стребелевой. Статистическая обработка баллов, набранных на начальном и контрольном этапах исследования, выявила, что t - критерий больше табличного, из этого следует, что результаты достоверны.

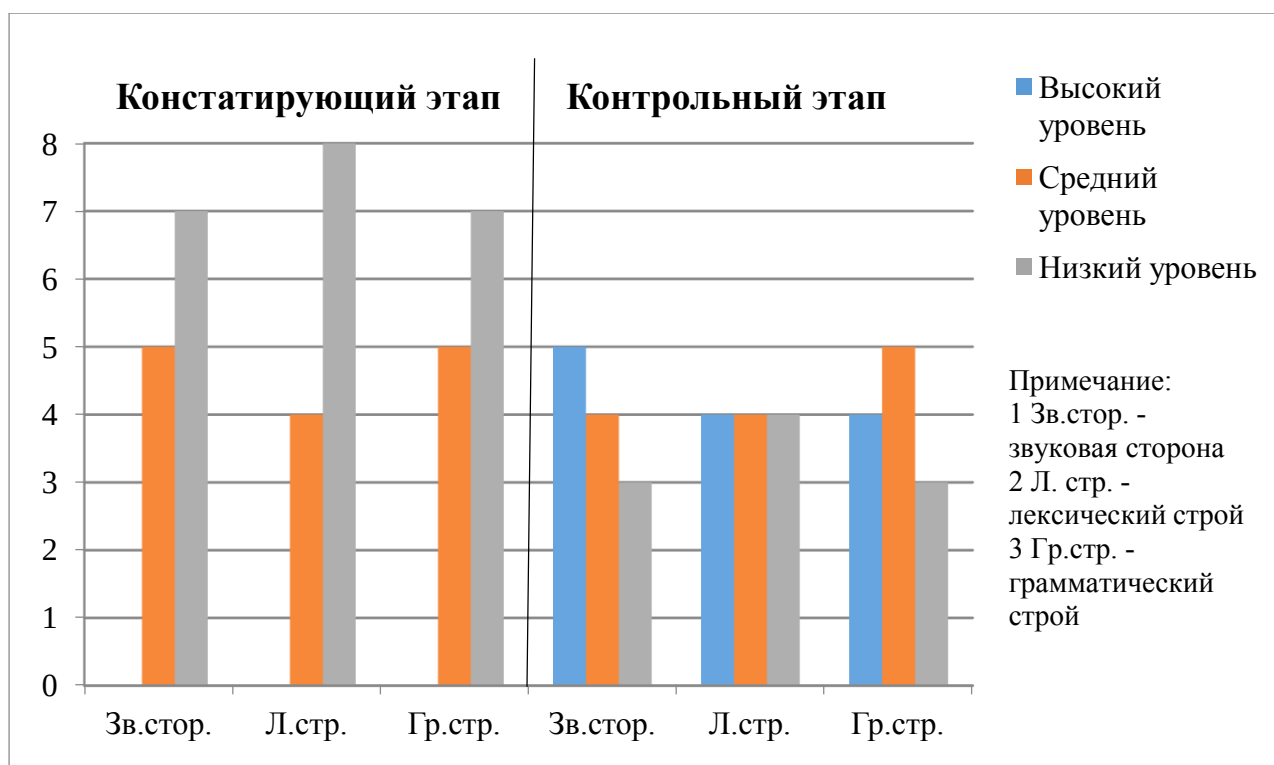

Рисунок 1 – Сравнительный график результатов констатирующего и контрольного этапов

Анализ уровней дошкольников на констатирующем и контрольном этапах исследования выявил, что результаты обследования звуковой стороны речи улучшились на 75%, лексического строя речи на 66,7%, грамматического строя речи на 66,7%

По данным сравнительного графика результатов дошкольников с ОНР можно сделать вывод, что применение разработанных логопедических занятий с использованием метода сенсорной интеграции в коррекции структурных компонентов речи оказало положительный эффект на уровни сформированности звуковой, лексической и грамматической сторон речи. Гипотеза исследования доказана.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что метод сенсорной интеграции может быть использован в работе логопеда с детьми с общим недоразвитием речи. Обязательным условием его включения является использование определенного оборудования, которое воздействует на сенсорные ощущения, тем самым способствует развитию сенсорной интеграции.

Результатами нашего исследования подтверждена возможность включения метода сенсорной интеграции в коррекционную работу логопеда с детьми старшего дошкольного возраста с ОНР.

Полученные нами результаты исследования могут найти применение в дальнейшем изучении развития звуковой стороны, лексического строя и грамматического строя речи, сенсорной интеграции.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии / Р.Е. Левина. – М.: Альянс, 2017. – 368 с.
2. Филичева Т.Б. Преодоление общего недоразвития речи у детей. Книга для логопедов / Т.Б. Филичева. – Минск: КнигоМир, 2011.
3. Жукова Н.С. Преодоление общего недоразвития речи у детей. Книга для логопедов / Н.С. Жукова, Е.М. Мастюкова, Т.Б. Филичева. – Екатеринбург: Литур, 2006. – 320 с.
4. Айрес Э.Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития / Э.Дж. Айрес; [пер. с англ. Юлии Даре]. – 5-е изд. – М.: Теревинф, 2018. – 272 с.
5. Кислинг У. Сенсорная интеграция в диалоге: понять ребенка, распознать проблему, помочь обрести равновесие / Улла Кислинг; под ред. Е.В. Ключковой; [пер. с нем. К.А. Шapp]. – М.: Теревинф, 2010. – 240 с.
6. Ahn, R.R., Miller, L.J., Milberger, S., and McIntosh, D.N. (2004). Prevalence of parents' perceptions of sensory processing disorders among kindergarten children. *Am. J. Occup. Ther.* 58, 287-293. doi: 10.5014/ajot.58.3.287
7. Лынская М.И. Сенсорно-интегративная артикуляционная гимнастика: Комплексы упражнений для преодоления артикуляционной апраксии у детей дошкольного возраста / М.И. Лынская. – М.: ПАРАДИГМА, 2016 – 28 с.
8. Иншакова О.Б. Альбом для логопеда / О.Б. Иншакова. – М.: Издательство ВЛАДОС, 2020. – 279с.: ил. – (Коррекционная педагогика).
9. Психолого-педагогическая диагностика развития детей раннего и дошкольного возраста: метод, пособие: с прил. альбома «Нагляд. материал для обследования детей» / [Е. А. Стребелева, Г. А. Мишина, Ю. А. Разенкова и др.]; под ред. Е. А. Стребелевой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 2004. – 164 с. + Прил. (268. с. ил.).
10. Роль сенсорной интеграции в реабилитации детей с речевыми и психическими нарушениями в практике отделения медицинской реабилитации ГБУ РО «ОДКБ»: учебно-методическое пособие / Т.Е. Ефремова, И.А. Сафонова, А.М. Лобанова [и др.]; ФГБОУ ВО РостГМУ Минздрава России, ФПК и ППС, кафедра неврологии и нейрохирургии с курсом мануальной терапии и рефлексотерапии. – Ростов-на-Дону: Изд-во РостГМУ, 2020 г. – 36 с.
11. Сенсорные особенности детей с расстройствами аутистического спектра. Стратегии помощи. Методическое пособие / Манелис Н.Г., Никитина Ю.В., Феррой Л.М., Комарова О.П. / Под общ. ред. А.В. Хаустова, Н.Г. Манелис. – М.: ФРЦ ФГБОУ ВО МГППУ, 2018. – 70 с.
12. Архипова Е.Ф. Если у ребенка общее недоразвитие речи. // Современное дошкольное образование / Е.Ф. Архипова. – 2017. – №3. – С. 25-31.

13. Филичева Т.Б. Воспитание и обучение детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Программно-методические рекомендации. / Т.Б. Филичева, Т.Б. Туманова, Г.В. Чиркина. – М.: Дрофа, 2009. – 189 с.
14. Пантелеева Е. Дыхательная гимнастика для детей / Е. Пантелеева. – М.: Человек, 2012. – 160 с.
15. Дыхательная гимнастика А.Н. Стрельниковой. – М.: Метафора, 2010. – 368 с.

REFERENCES

1. Levina R.E. Basic theory and practical speech therapy. – M.: Alliance, 2017. – 368 p.
2. Filicheva T.B. Overcoming the general underdevelopment of speech in children. Book for speech therapists. – Minsk: KnigoMir, 2011.
3. Zhukova N.S., Mastjukova E.M., Filicheva T.B. Overcoming general underdevelopment of speech in children. Book for speech therapists. – Yekaterinburg: Litur, 2006. – 320 p.
4. Ayres, E.J. Child and sensory integration. Understanding the hidden problems of development / E.J. Ayres; [per. from English. Julia Dare]. – 5th ed. – M.: Terevinf, 2018. – 272 p.
5. Kisling U. Sensory integration in dialogue: understand the child, recognize the problem, help find balance / Ulla Kisling; ed. E.V. Klochkova; [per. with him. K.A. Sharr]. – M.: Terevinf, 2010. – 240 p.
6. Ahn, R.R., Miller, L.J., Milberger, S., and McIntosh, D.N. (2004). Prevalence of parents' perceptions of sensory processing disorders among kindergarten children. *Am. J. Occup. Ther.* 58, 287-293. doi:10.5014/ajot.58.3.287
7. Lynskaya M.I. Sensory-integrative articulatory gymnastics: Complexes of exercises to overcome articulatory apraxia in preschool children / M.I. Lynskaya. – M.: PARADIGMA, 2016. – 28 p.
8. Inshakova O.B. Album for a speech therapist / O.B. Inshakov. – M.: VLADOS Publishing House, 2020. – 279 pp.: ill. – (Correctional Pedagogy).
9. Psychological and pedagogical diagnostics of the development of children of early and preschool age: method, manual: with app. album "Look. material for examining children" / [E.A. Strebeleva, G.A. Mishina, Yu.A. Razenkov and others]; ed. E.A. Strebeleva. – 2nd ed., revised. and additional – M.: Enlightenment, 2004. – 164 p. + App. (268. p. ill.).
10. The role of sensory integration in the rehabilitation of children with speech and mental disorders in the practice of the Department of Medical Rehabilitation of the GBU RO "CSTO": teaching aid / T.E. Efremova, I.A. Safonova, A.M. Lobanova [i dr.]; Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education of Rostov State Medical University of the Ministry of Health of Russia, FPC and teaching staff,

Department of Neurology and Neurosurgery with a course of manual therapy and reflexology. - Rostov-on-Don: Publishing House of Rostov State Medical University, 2020. – 36 p.

11. Sensory features of children with autism spectrum disorders. Help strategies. Methodical manual / Manelis N.G., Nikitina Yu.V., Ferroi L.M., Komarova O.P. / Under the total. ed. A.V. Khaustova, N.G. Manelis. – M.: FRC FGBOU VO MGPPU, 2018. – 70 p.

12. Arkhipova E.F. If the child has a general underdevelopment of speech // Modern preschool education. – 2017. – No.3. – P. 25-31.

13. Filicheva T.B. Education and training of preschool children with general underdevelopment of speech. Program-methodical recommendations / T.B. Filicheva, T.B. Tumanova, G.V. Chirkin. – M.: Bustard, 2009. – 189 p.

14. Panteleeva E. Breathing exercises for children. – M.: Man, 2012. – 160 p.

15. Breathing exercises A.N. Strelnikova. – M.: Metaphor, 2010. – 368 p.

АВТОР (-ЛАР) ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

К.Ж. Атыманова – С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, педагогикалық білім және менеджмент кафедрасының қауымдастырылған профессоры, педагогика ғылымдарының кандидаты (Өскемен қ., Қазақстан).

К.А. Байтикова – ШҚО білім басқармасы, Өскемен қаласы бойынша білім бөлімінің №106 «Қарлығаш» балабақша-бөбекжайы коммуналдық мемлекеттік қазыналық кәсіпорнының психологі (Өскемен қ., Қазақстан).

А.И. Гарбер – қауымдастырылған профессор, PhD (Fachlinik Reinhardshöhe, Бад Уайлдунген, Германия).

Н.В. Польшанная – психология ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің докторанты.

Т.Ф. Гродина – Новосібір облысының қосымша кәсіптік білім беру мемлекеттік автономды мекемесінің цифрлық білім басқармасының әдіскері Новосібір білім беру қызметкерлерінің біліктілігін арттыру және қайта даярлау институты (ГАУ ДПО НСО НИПКиПРО), Новосібір қ., Ресей Федерациясы.

В.Н. Кошелева – С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің Психология және түзету педагогикасы кафедрасының 1-курс студенті (Өскемен қ., Қазақстан).

Д.М. Есимханова – С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің Психология және түзету педагогикасы кафедрасының сениор-лекторы, әлеуметтік білім магистрі (Өскемен қ., Қазақстан).

О.В. Куликова – әлеуметтік ғылымдар магистрі, Тұран университеті, 3-курс докторанты, психология кафедрасы, Қазақстан, Алматы.

И.К. Аманова – психология ғылымдарының кандидаты, Тұран университеті, психология кафедрасының доценті, Алматы, Қазақстан.

А.И. Нуякшев – Қайнар университеті, психология факультетінің студенті, Алматы, Қазақстан.

Ж.М. Омарова – ШҚО бойынша сот сараптамалары институты, ҚР ӘМ ССО РМҚК филиалының аға сот сарапшысы (Өскемен қ., Қазақстан).

К.А. Синкевич – «Балалық шақ» даму орталығының логопеді, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің психология және түзету педагогикасы кафедрасының 2-курс магистранты (Өскемен қ., Қазақстан).

Б.Ш. Баймухамбетова – философия ғылымдарының докторы (PhD), С. Аманжолов атындағы ШҚУ психология және коррекциялық педагогика кафедрасының доценті, Өскемен қ., Қазақстан.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ (-АХ)

К.Ж. Атыманова – к.п.н., ассоциированный профессор кафедры педагогического образования и менеджмента Восточно-Казахстанского университета имени С. Аманжолова (г. Усть-Каменогорск, Казахстан).

К.А. Байтикова – психолог коммунально-государственного казенного предприятия «детский сад-ясли №106 «Қарлығаш» отдела образования по городу Усть-Каменогорску управления образования ВКО (г. Усть-Каменогорск, Казахстан).

А.И. Гарбер – ассоциированный профессор, PhD (Fachklinik Reinhardshöhe, Бад Вильдунген, Германия).

Н.В. Польшанная – магистр социальных наук в психологии, докторант Казахского Национального университета имени аль-Фараби.

Т.Ф. Гродина – методист управления цифрового образования Государственного автономного учреждения дополнительного профессионального образования Новосибирской области Новосибирский институт повышения квалификации и переподготовки работников образования (ГАУ ДПО НСО НИПКиПРО), г. Новосибирск, Российская Федерация.

В.Н. Кошелева – студент 1-курса кафедры психологии и коррекционной педагогики Восточно-Казахстанского университета имени С. Аманжолова (г. Усть-Каменогорск, Казахстан).

Д.М. Есимханова – сениор-лектор кафедры психологии и коррекционной педагогики Восточно-Казахстанского университета имени С. Аманжолова, магистр социальных знаний (г. Усть-Каменогорск, Казахстан).

О.В. Куликова – магистр социальных наук, университет «Туран», докторантка 3 курса кафедры «Психология», г. Алматы, Казахстан.

И.К. Аманова – кандидат психологических наук, университет «Туран», ассоциированный профессор кафедры «Психология», г. Алматы, Казахстан.

А.И. Нуякшев – университет «Кайнар», студент кафедры «Психология», г. Алматы, Казахстан.

Ж.М. Омарова – старший судебный эксперт Института судебных экспертиз по ВКО, филиал РГКП ЦСЭ МЮ РК (г. Усть-Каменогорск, Казахстан).

К.А. Синкевич – логопед центра развития «Детство», магистрант 2-курса кафедры психологии и коррекционной педагогики Восточно-Казахстанского университета имени С. Аманжолова (г. Усть-Каменогорск, Казахстан).

Б.Ш. Баймухамбетова – доктор философии (PhD), ассоциированный профессор кафедры психологии и педагогики Восточно-Казахстанского университета имени С. Аманжолова (г. Усть-Каменогорск, Казахстан).

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН ЕРЕЖЕЛЕР

«Университет хабаршысы» журналы

С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті 1999 жылдан бастап "университет хабаршысы" ғылыми журналын шығарады. 2020 жылы Ғылыми кеңестің 31.12.2020 жылғы №5 шешімімен журнал серияларға бөлінді:

- "Вестник Аманжолов университеті. Техникалық және физика-математика ғылымдары сериясы";
 - "Вестник Аманжолов университеті. Жаратылыстану ғылымдары сериясы";
 - "Вестник Аманжолов университеті. Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар сериясы";
 - "Вестник Аманжолов университеті. Экономикалық және құқықтық Серия";
 - "Вестник Аманжолов университеті. Психология-педагогика ғылымдарының сериясы".
- Журнал тоқсанына бір рет кезеңділікпен шығады.

Жариялауға ұсынылған материалдар келесі талаптарға сәйкес болуы тиіс:

1. Осы тақырып бойынша қазіргі білім деңгейін көрсетіңіз, ғылыми-техникалық мәселелерді білікті түрде көрсетіңіз, қысқаша және жақсы әдеби презентацияға ие болыңыз, нақты орындалған иллюстрацияларға ие болыңыз.

2. Мақалалар бір данада ұсынылады. Мақала көлемі MS Word редакторында (DOC немесе DOCX форматында), Times New Roman 14 қарпімен басылған компьютерлік теру мәтінінің 10 бетінен (шолу сипатындағы мақалалар – 15 бетке дейін) аспауы тиіс, бір интервал, ені бойынша теңестіру, жоғарғы және төменгі жиектерді сақтай отырып: жоғарғы және төменгі – 2,0 см, сол және оң – 2,0 см. абзац шегінісі – 1,25 см. суреттер саны мақаланың барлық көлемінен 20% - дан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30% - ға дейін).

Мақала құрылымы

Мақаланың құрылымы келесі элементтерден тұрады:

Жоғарғы сол жақ бұрышта ЭОЖ, одан әрі келесі жолда МРНТИ коды (жартылай қалың қаріп, 14 ЖМ.)

Бір жолдан кейін ағылшын, қазақ және орыс тілдерінде:

1) мақала авторы(авторлары) – авторлардың аты-жөні жартылай қалың қаріппен беріледі (14 пт.) кіші әріптермен, теңестіру – ортасында.

Бұдан әрі келесі жолда жұмыс орны (үлестес), қала, ел көрсетіледі (әдеттегі қаріппен (12 ЖМ.) кіші әріптермен, теңестіру-ортасында).

Бұдан әрі келесі жолда хат-хабар беруші автордың e-mail көрсетіледі (әдеттегі қаріппен (12 ЖМ.) кіші әріптермен, теңестіру-ортасында).

2) мақала атауы (қалың қаріп, бас әріптермен, 14 пт., туралау – ортасында). Атау қысқа болуы керек және қысқартулар болмауы керек.

3) бір жолдан кейін көлемі 150-200 сөзден тұратын аннотация (14 пт., туралау – ені бойынша). Аннотация құрылымы келесі міндетті тармақтарды қамтиды:

- зерттеу мақсаты
- зерттеу әдістемесі
- зерттеудің бірегейлігі (құндылығы)
- зерттеу нәтижелері

4) түйінді сөздер – 4-6 сөз немесе сөз тіркесі (келесі бетте)

5) бір жолдан кейін JEL Classification бойынша кодты көрсету қажет (қалың қаріп, 14 пт.)

Бір жолдан кейін мақаланың негізгі мәтіні келесі құрылымда:

Кіріспе

Бұл бөлімде жұмыстың мәні, маңыздылығы және мәселенің өзектілігі көрсетіледі.

ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ

Бұл бөлімде шетелдік авторлардың ағылшын тіліндегі зерттелетін тақырып бойынша іргелі және жаңа еңбектері, осы еңбектердің ғылыми үлесі тұрғысынан талдау, сондай-ақ сіз өз мақалаңызда толықтыратын зерттеудегі олқылықтар қамтылуы тиіс.

Жұмысқа қатысы жоқ көптеген сілтемелер немесе өзіңіздің жетістіктеріңіз туралы орынсыз пікірлер, алдыңғы жұмысыңызға сілтемелер болуы мүмкін емес.

ӘДІСНАМАСЫ

Бөлім материалдар мен жұмыс барысын сипаттаудан, сондай-ақ пайдаланылған әдістердің толық сипаттамасынан тұруы тиіс.

Зерттеу материалының сипаттамасы немесе сипаттамасы оның сапалық және сандық жағынан көрсетілуін қамтиды. Материалдың сипаттамасы-тұжырымдар мен зерттеу әдістерінің дұрыстығын анықтайтын факторлардың бірі.

Бұл бөлімде проблеманың қалай зерделенгені сипатталады: бұрын жарияланған белгіленген рәсімдерді қайталамай-ақ егжей-тегжейлі ақпарат; материалдар мен әдістерді пайдалану кезінде міндетті түрде жаңалық енгізе отырып, жабдықты (бағдарламалық қамтылымды) сәйкестендіру және материалдарды сипаттау пайдаланылады.

Ғылыми әдістеме мыналарды қамтуы керек:

- зерттеу мәселесі (- лері);
- ұсынылатын гипотеза (тезис) және/немесе эксперименттік жұмыстарды орындау кезеңдері;
- зерттеу кезеңдері;
- зерттеу әдістері.

НӘТИЖЕЛЕР ЖӘНЕ ТАЛҚЫЛАУ

Бұл бөлімде сіз алған зерттеу нәтижелерін талдау және талқылау келтіріледі. Зерттеу барысында алынған нәтижелер бойынша қорытындылар келтіріледі, негізгі мәні ашылады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі. Онда сіздің жұмысыңыздың нәтижелерін талдау және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және қорытындылармен салыстырғанда тиісті нәтижелерді талқылау қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бұл бөлімде осы кезеңдегі жұмысты қорытындылау және қорытындылау; автор ұсынған тұжырымның ақиқатын растау және алынған нәтижелерді ескере отырып, ғылыми білімнің өзгеруі туралы автордың қорытындысы келтірілген.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

Әдебиеттер тізімі бір жолдан кейін көрсетіледі, онда кемінде 15 дереккөз болуы тиіс, оның кемінде 30% - ын халықаралық деректер қоры және/немесе шетел әдебиеті құрауы тиіс. Әдебиеттер тізімі екі нұсқада ұсынылуы керек: біріншісі (әдебиеттер тізімі) – ГОСТ 7.1 сәйкес дереккөз тілінде. – 2003 " Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері", екінші (REFERENCES) – романизацияланған алфавитпен (транслитерация - <http://www.translit.ru>) сәйкес American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>). Әдебиеттер тізімі мақала мәтінінде қолдану тәртібі бойынша қалыптастырылады, онда дереккөздерге сілтемелер тік жақшалармен ресімделеді [...].

Ресейлік аударма журналындағы мақалаға сілтеме мысалы:

Belgibayeva, Z., Sokira, T., & Belgibayev, A. (2021). Sel'skoe naselenie Kazahstana: demografija, statistika i trendy. Vestnik KazNU. Serija Jekonomicheskaja, 135(1), 26-34. doi:10.26577/be.2021.v135.i1.03 (in Russ).

3. Жеке бетте автор (лар) туралы мәліметтер келтіріледі, онда: Толық аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, Жұмыс орны (аффилиациясы), қаласы, елі, E-mail, ORCID (12 ЖМ.)

Мақала авторларынан мақаланы рәсімдеу кезінде ережелерді дәл ұстануды сұраңыз. Редакция мақаланы әдеби және стилистикалық өңдеумен айналыспайды. Талаптарды бұза отырып ресімделген мақалалар жарияланымға қабылданбайды және қайтарылмайды.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

журнала «Вестник Аманжолов университета»

Научный журнал «Вестник Аманжолов университета» издается Восточно-Казахстанским университетом имени С. Аманжолова с 1999 года. В 2020 году решением ученого совета №5 от 31.12.2020 журнал был разделен на серии:

- «Вестник Аманжолов университета. Серия технических и физико-математических наук»;
 - «Вестник Аманжолов университета. Серия естественных наук»;
 - «Вестник Аманжолов университета. Серия социально-гуманитарных наук»;
 - «Вестник Аманжолов университета. Серия экономическая и юридическая»;
 - «Вестник Аманжолов университета. Серия психолого-педагогических наук».
- Журнал выходит с периодичностью один раз в квартал.

Представленные для опубликования материалы должны соответствовать следующим требованиям:

1. Отражать современный уровень знаний по данной теме, квалифицированно излагать научно-технические вопросы, обладать сжатым и хорошим литературным изложением, иметь четко выполненные иллюстрации.
2. Статьи представляются в одном экземпляре. Объем статьи не должен превышать 10 страниц текста компьютерного набора (статьи обзорного характера – до 15 стр.) напечатанных в редакторе MS Word (в формате DOC или DOCX), шрифтом Times New Roman 14, одинарный интервал, выравнивание по ширине, с соблюдением полей: верхнее и нижнее – 2,0 см, левое и правое – 2,0 см. Отступ абзаца – 1,25 см. Количество рисунков не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).

Структура статьи

Структура статьи состоит из следующих элементов:

В верхнем левом углу указывается УДК, далее на следующей строке **код МРНТИ** (полужирный шрифт, 14 пт.)

Через одну строку на английском, казахском и русском языках:

1) Автор(ы) статьи – инициалы и фамилия авторов представляются полужирным шрифтом (14 пт.) строчными буквами, выравнивание – по центру.

Далее на следующей строке указывается место работы (аффилиация), город, страна (обычным шрифтом (12 пт.) строчными буквами, выравнивание – по центру).

Далее на следующей строке указывается e-mail корреспондирующего автора (обычным шрифтом (12 пт.) строчными буквами, выравнивание – по центру).

2) Название статьи (полужирный шрифт, заглавными буквами, 14 пт., выравнивание – по центру). Название должно быть кратким и не содержать сокращений.

3) Через одну строку аннотация объемом 150-200 слов (14 пт., выравнивание – по ширине). Структура аннотации включает в себя следующие ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ пункты:

- цель исследования
- методология исследования
- оригинальность (ценность) исследования
- результаты исследования

4) Ключевые слова – 4-6 слов или словосочетаний (на следующей странице)

Через одну строку основной текст статьи в следующей структуре:

ВВЕДЕНИЕ

В данном разделе указывается значение, важность работы и актуальность вопроса.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

В разделе должны быть охвачены фундаментальные и новые труды по исследуемой тематике зарубежных авторов на английском языке, анализ данных трудов с точки зрения их научного вклада, а также пробелы в исследовании, которые Вы дополняете в своей статье.

НЕДОПУСТИМО наличие множества ссылок, не имеющих отношения к работе, или неуместные суждения о ваших собственных достижениях, ссылки на Ваши предыдущие работы.

МЕТОДОЛОГИЯ

В разделе должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

Характеристика или описание материала исследования включает его представление в качественном и количественном отношении. Характеристика материала – один из факторов, определяющий достоверность выводов и методов исследования.

В данном разделе описывается, как проблема была изучена: подробная информация без повторения ранее опубликованных установленных процедур; используется идентификация оборудования (программного обеспечения) и описание материалов, с обязательным внесением новизны при использовании материалов и методов.

Научная методология должна включать в себя:

- исследовательский вопрос(-ы);
- выдвигаемую гипотезу (тезис) и/или этапы выполнения экспериментальных работ;
- этапы исследования;
- методы исследования.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

В данном разделе приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В данном разделе приводится обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Список литературы указывается через одну строку, который должен содержать не менее 15 источников, из которых не менее 30% должны составлять международные базы данных и/или зарубежная литература. Список литературы необходимо представить в двух вариантах: *первый* (СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ) – на языке источника в соответствии с **ГОСТ 7.1. – 2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления»**, *второй* (REFERENCES) – романизированным алфавитом (транслитерация - <http://www.translit.ru>) в соответствии с American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>). Список литературы формируется по порядку их применения в тексте статьи, в котором ссылки на источники оформляются прямыми скобками [...].

Пример ссылки на статью из российского переводного журнала:

Belgibayeva, Z., Sokira, T., & Belgibayev, A. (2021). Sel'skoe naselenie Kazahstana: demografija, statistika i trendy. Vestnik KazNU. Serija Jekonomicheskaja, 135(1), 26-34. doi:10.26577/be.2021.v135.i1.03 (in Russ).

3. Отдельно на странице приводятся **СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ(-АХ)**, где указываются: Ф.И.О. полностью, ученая степень, звание, место работы (аффилиация), город, страна, e-mail, ORCID (12 пт.)

Просьба к авторам статей точно следовать Правилам при оформлении статьи. Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи. Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и не возвращаются.

Төлем жарнасы және банк деректемелері

Электрондық форматтағы ұйымдастыру жарнасы 6500 теңге (бір мақала үшін). Ұйымдастыру жарнасы «Аманжолов университетінің хабаршысы» міндетті жазбасы бар банктік деректемелері бар шотқа аударылуы тиіс: «Қазақстан Халық банкі» АҚ ШҚФ, СТН 181800014976, ЖСК KZ 986 017 151 000 000 062, БСК HSBKKZKX, БСН 990240007414, КБЕ 16: «С. Аманжолова атындағы ШҚУ» КЕ АҚ.

Платежный взнос и банковские реквизиты

Организационный взнос в электронном формате 6500 тенге (за одну статью). Организационный взнос должен быть перечислен на счет с банковскими реквизитами с обязательной записью «Вестник Аманжолов Университета»: ВКФ АО «Народный банк Казахстана», РНН 181800014976; ИИК KZ 986 017 151 000 000 062, БИК HSBKKZKX, БИН 990240007414, КБЕ 16: НАО «ВКУ им. С. Аманжолова».

АМАНЖОЛОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
АМАНЖОЛОВ
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE AMANZHOLOV
UNIVERSITY

ПСИХОЛОГИЯ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР сериясы

Серия ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК

Series OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SCIENCES

№2(6)/2023

Шығаруға жауапты
Отв. за выпуск
С.А. Ислямова

Редакторлары
Редакторы
С.А. Сугак, А.Ч. Рыспаева

Техникалық редакторы және компьютерде беттеген
Технический редактор, компьютерная вёрстка
Ж.Р. Бейсенбаева

Басуға 27.05.2024 ж. қол қойылды
Шартты баспа табағы 6,52
Таралымы 500 дана

Пішімі 70x100
Есептік баспа табағы 5,93
Тапсырыс 479

С. Аманжолов атындағы ШҚУ «Берел» баспасы
070020, Өскемен қаласы, 30-шы Гвардиялық дивизия көшесі, 42